

Mehanizmi identificiranja u brončanodobnim zajednicama homerskog doba

Adnan Kaljanac
Sarajevo

Abstract: The main goal of this article is to define fundamental mechanisms of identification and functioning of identity within prehistoric communities. In that sense the primary focus of the article is aimed on the identification mechanisms in Homer's Iliad, and on defining the continuity or discontinuity of use of these mechanisms in works of later authors. By defining the functioning of the identification mechanisms, as well as its structure, observation of the relationship between identity and identity fluctuation within Homeric Greece *communities becomes feasible*. Additionally, it is possible to use these mechanisms to compare mentioned identities with known data *relating* the communities of the western Balkan region from the same chronological period. Based on the results of these comparisons, there is an opportunity to observe and define/redefine more precisely term of archaeological culture itself, as well as previously defined Bronze and Iron Age cultures.

Key words: Homer, bronze age, identity, archaeological culture, genealogical, geographical, elite

1. Uvodne napomene

Moderna bosanskohercegovačka arheologija, tako nazvana prema vremenskoj odrednici djelovanja, a ne na temelju specifičnih metodoloških principa, kako je već ranije istaknuto,¹ ne odstupajući od sličnih trendova u okvirima evropske arheologije i težnje ka *arheološkom antikvarizmu*,² dominantno je okarakterizirana muzeološko-kolekcionarskim pristupom što veće akumulacije, bez adekvatne publikacije arheološke građe. Dakako, prikupljanje materijalnih ostataka prošlosti jeste jedan od primarnih zadataka arheologa s ciljem pribavljanja novih i brojnijih podataka kao *pomoćnog sredstva* ili *alata*, na temelju čijih bi analiza sami arheolozi prezentirali javnosti odgovore na pitanja zbog kojih je i sama arheologija razvijena kao znanost, tačnije rečeno, prezentirali odgovore na pitanja o ljudskoj prošlosti.³ Nažalost, usljed brojnih promjena koje su obilježile arheološki razvoj, posebice tokom XX stoljeća,⁴ pitanje čovjeka i njegove prošlosti, kao i

same svrsishodnosti arheologije, uveliko je transformirano u pitanje *ljudskih "alata" kroz vrijeme* te je materijalna fiksacija postala osnovni, nerijetko i najveći intelektualni domet današnjih arheologa/antikvara.⁵

Iako se ovo pitanje čini u potpunosti beznačajnim i gotovo u cjelini izostavljenim u okvirima bosanskohercegovačke arheologije, kao i njene, nažalost imaginarne, paradigme i bilo kakve jedinstvene ideje o razvoju i svrsi postojanja, ono istovremeno predstavlja zasigurno jedno od najznačajnijih egzistencijalnih pitanja arheologije kao znanosti. Nedostatak osvrta na ovo pitanje, posebice na pitanje čemu ili kome služi moderna arheologija, iza sebe ostavlja dalekosežne posljedice. Zasigurno jedna od najznačajnijih, možda i najznačajnija, jest apsolutno odsustvo arheologije iz svijesti bosanskohercegovačke populacije i njena otuđenost od prosječnog pripadnika te zajednice. Dok arheologija ili arheolozi generalno svoju prisutnost ili činjenicu što postoje percipiraju kao legitimiziranje i svoje pravo na *izrazitu bitnost*, osjećaj pripadnosti unutar današnje zajednice postaje iz dana u dan evidentno manji te

¹ Kaljanac 2015, 262.

² Kaljanac 2013, 46.

³ Srejić 1997, 66; Kaljanac 2013, 45.

⁴ Kaljanac 2015, 125-169.

⁵ Kaljanac 2013, 46.

sama arheologija u tim okvirima sve manje značajna kao znanost. Uvjetno nazvano *tržište*, kao prostor djelovanja i *služenja interesima zajednice*, na ovaj se način drastično smanjuje i arheologija u sve većoj mjeri postaje u doslovnom značenju nekadašnji antikvarizam i znanost elitističkih krugova.

Promatrajući druge srodne oblasti, poput historiografije, stiče se utisak da problemi *interesa zajednice* kao tržišta pogađaju i samu historiografiju,⁶ ili u krajnosti rezultiraju tim da su arheolozi postali prinuđeni *iz sigurnosnih razloga*⁷ izostaviti osnovne informacije o pojedinim zbirkama ili njihovim vlasnicima. Ne zalazeći u problematiku uzroka i konsekvenci publiciranja i legitimiziranja zbirke koje u svakom trenutku, usljed svoje skrivenosti, mogu ulaziti u Bosnu i Hercegovinu ili je bez adekvatnog institucionalnog nadzora napuštati, daleko značajnijim se nameće pitanje brojnosti i sve većeg porasta kolekcionarstva, kao protuteže znanstvenoj arheologiji. U tom smislu se kao osnovno pitanje nameće problem distinkcije znanosti i kolekcionarstva. Tallgren je već 1937. godine istakao činjenicu da su *forme i tipovi, produkti, promatrani više stvarnim i živim nego što su to zajednice koje su ih stvorile*,⁸ kao i da je nakratko iz različitih uzroka ista pojava zahvatila i modernu evropsku arheologiju. Trenutno stanje bosanskohercegovačke arheologije se svakako može poistovjetiti s navedenom Tallgrenovom konstatacijom. U tom smislu, kao i spomenutom otuđivanju arheologije od zajednice u čije bi ime trebala postojati i kojoj bi trebala služiti, dovoljno je kao odraz čitavog procesa spomenuti primjer Zemaljskog muzeja u Sarajevu koji je, kao jedna od nekada najznačajnijih kulturnih institucija, bio u potpunosti zatvoren u periodu između 2012. i 2015. godine usljed nedostatka finansijskih sredstava i apsolutne nebrige nadležnih institucija.⁹

Polazeći od navedene situacije i konstatacije da je bosanskohercegovačka arheologija, ili pak arheolozi, ispustila iz fokusa temeljni cilj svoga postojanja, a koji se istovremeno reflektira na društvenu poziciju arheologije u javnosti i sistemu – istraživanje ljudskih zajednica, a ne opisi-

vačku i kolekcionarsku prirodu svoje profesije – vraćanje nekim od osnovnih neodgovorenih pitanja se čini neophodnim, prvenstveno onima koja predstavljaju interes šire javnosti ili, pak, predstavljaju kariku na putu ka njemu. Jedno od takvih pitanja je predstavljeno u problemu identiteta, prvenstveno modernih ljudi i njihovog porijekla, što implicira pitanje identiteta zajednica u prošlosti, a ono za sobom povlači razvoj iz nekadašnjih ka modernim identitetima. Kao što je već istaknuto, ovo je pitanje nakratko bilo zaboravljeno i u okvirima evropske arheologije, da bi ga na scenu ponovo vratila Sian Jones 1997. godine,¹⁰ dok je u okvirima bosanskohercegovačke i nekadašnje jugoslavenske arheologije nestalo sa znanstvene scene pojavom “patriotskih identiteta” tokom 90-ih godina XX stoljeća i prestankom djelovanja starije generacije arheologa.¹¹

Pitanje “ko smo mi”, “ko smo bili” i “odakle dolazimo” nije pitanje koje su alternativna arheologija i bezbroj “vanzemaljskih” teorija porijekla *podmetnule u um modernog čovjeka*. Ono je bilo prisutno čak u prahistorijskom i antičkom vremenu kroz brojne manifestacije poput mitologije, epova i sličnog, što je, kao i sam Homer, kulturološki formiralo¹² čitave zajednice. Vraćajući se fundamentalnom pitanju arheologije – istraživanju ljudskih zajednica, a to je i jedno od pitanja koja u moderno vrijeme predstavljaju značajnu zonu interesa šire javnosti, neophodno je podvući značaj činjenice da prostor zapadnog Balkana posjeduje geografsku blizinu s prostorom stare Grčke. Naime, na temelju poznatih podataka o grčkim zajednicama iz brončanog i željeznog doba, moguće je definirati karakterističan i opći mehanizam njihovog unutaršnjeg i vanjskog identificiranja, što u krajnjoj instanci može

¹⁰ Za više vidi: Jones 2003.

¹¹ Kao komparaciju u odnosu na pitanja identiteta i etnogenetske procese te interes javnosti za prošlost povezanu s porijeklom današnjih ljudi dovoljno je navesti primjer Ericha von Danikena, koji je kao “otac” današnje alternativne arheologije i različitih “ancient aliena” tokom karijere prodao preko 60 miliona primjeraka svojih knjiga ili, pak, čini se prikladnijim, Semira Osmanagića, čija se čitanost u odnosu na današnje arheologe u Bosni i Hercegovini može komparirati s čitanošću Danikena u odnosu na svjetske arheologe. Iz ove komparacije evidentno je da dio, ako ne i cjelokupan uzrok za potpunu odsutnost arheologije s javne pozornice, pripada samim arheolozima, koji su “prezauzeti” svojom intelektualnošću i minucioznim razmišljanjima na koji način riječima adekvatno dočarati *izgled predmeta na slici*.

¹² Dougherty 2006, 13; Finley 1979, 15.

⁶ <http://stanak.org/bs/vijest.php?id=92>

⁷ Busuladžić 2015, 115.

⁸ Tallgren 1937, 155.

⁹ Hadžihasanović 2015, 330-335; Hadžihasanović / Kaljanac 2016, 297-298.

predstavljati značajan faktor pri razumijevanju i interpretiranju identiteta nekadašnjih zajednica zapadnog Balkana, uloge kneževskih grobova i samih kneževa, grobnih priloga i sličnog.

2. Mehanizmi identificiranja u brončanodobnim zajednicama homerskog doba

Ukoliko bi se u okvirima arheoloških interpretacija pokušao izvesti pokušaj aplikacije podataka iz mitološke i izvorne građe, na prvom se mjestu izdvaja pitanje načina i razloga upotrebe historijskih izvora, kao i njihovog dometa u arheološkim relacijama. Kad je u pitanju prostor Bosne i Hercegovine, u tom se smislu među prvim elementima izdvaja već spomenuti značaj geografske i hronološke bliskosti zapadnog Balkana i brončanodobne, odnosno homerske Grčke. Uzevši u obzir ovu bliskost i mogućnost reflektiranja homerskog modela na njihove sjeverne susjede, značajna je činjenica da je homersko doba u smislu razumijevanja, kao i mehanizama sopstvenog funkcioniranja, znatno bliže brončanodobnim zajednicama zapadnog Balkana nego što je to slučaj s modernim znanstvenicima. Zbog toga je prije svega neophodno definirati osnovne karakteristike identifikacijskog mehanizma unutar prostora homerske Grčke, kao i njenog odnosa sa susjednim područjima.

Već je ranije naglašeno da brončanodobni sjever nije bio u potpunosti nepoznat starim Grcima. Posebice je prostor Jadranskog mora bio u okvirima njihove interesne sfere.¹³ Na istočnoj jadranskoj obali starim Grcima bili su poznati Enhelejci (Ἐγγελαῖαι; Ἐγγελαῖνες; Ἐγγελαῖνας), Peonci, Pirehmo, Paflagonci iz enetske zemlje te Pilemen.¹⁴ Eneti su kao jasno definirana zajednica poznati i iz sholija Ilijade.¹⁵ O njima su

¹³ Kaljanac 2010, 53-81; 2012, 145-183.

¹⁴ Homerus, *Ilias*, II, 848-855:

Αὐτὰρ Πυραίχμης ἄγε Παίονας ἀγκυλοτόξους
τηλόθεν ἐξ Ἀμυδῶνος ἀπ' Ἀξιοῦ εὐρὺ βέοντος,
Ἄξιοῦ οὐ κάλλιστον ὕδωρ ἐπικίδναται αἶαν.
Παφλαγόνων δ' ἠγεῖτο Πυλαιμένεος λάσιον κῆρ
ἐξ Ἐνετῶν, ὅθεν ἡμίονων γένος ἀγροτεράων,
οἳ ῥα Κύτωρον ἔχον καὶ Σήσαμον ἀμφενέμοντο
ἀμφὶ τε Παρθένιον ποταμὸν κλυτὰ δώματ' ἔναιον
Κρῶμνάν τ' Αἰγιαλὸν τε καὶ ὑψηλοῦς Ἐρυθίνους.

¹⁵ Scholia In Homerum, Scholia in Iliadem (scholia vetera), knjiga II, 852b, 2: ἐξ Ἐνετῶν ὅθεν ἡμίονων <γένος

govorili i drugi autori, kao Herodot,¹⁶ Aelius Herodianus,¹⁷ Aristonicus,¹⁸ Strabo,¹⁹ Eustathinus,²⁰ Suda,²¹ a nalaze se i u Etymologicum Magnum²² te u Euripidovim sholijama.²³ Potrebno je naglasiti da je hronološko determiniranje ovih podataka moguće staviti u period od VII stoljeća pr. n. e. i ranije.²⁴ S druge strane, ovaj narod je pored svoga učešća u trojanskom ratu ostao poznat po dvjema stvarima: po uzgoju konja i po značajnim gradovima iz zemlje Eneta. Drugi spomenuti narod su Peonci, često okarakterizirani kao krivoluki, s dugim kopljima, ratnici na bojnim kolima s rijeke Axios.²⁵ Njihov je grad prema Homeru bio Amidon, a osim Pirehma, koji ih je predvodio u trojanskom ratu, opjevana je i nekolicina drugih ratnika: Tersiloh, Midon, Astiloh, Mnesa, Trasij, Enije i Ofelest.²⁶ Na osnovu Hekateja i njegovog spomena Peonaca, identitet ovog naroda može se datirati u VI stoljeće pr. n. e.²⁷

ἀγροτεράων> παρὰ Ἐνετοῖς πρῶτον ἢ ὄνων καὶ ἵππων μίξις.; dodatno, Eneti se u Scholia vetera spominju dalje na sljedećim mjestima: Homerus, *Ilias* II, 852a, 1: ἐξ Ἐνετῶν: ὅτι Ζηνόδοτος γράφει “ἐξ Ἐνετῆ; Isto, II, 852b, 3: τὸ δὲ Ἐνετῶν; Isto, XXIV, 278a, 2.

¹⁶ Uz druge autore Enete spominje i Herodot: I, 196: Ὁ μὲν σοφώτατος ὄδε κατὰ γνώμην τὴν ἡμετέραν, τῷ καὶ Ἰλλυρίων Ἐνετοῦς πυνθάνομαι χρᾶσθαι. i V, 9: Κατήκειν δὲ τούτων τοὺς οὖρους ἀγχοῦ Ἐνετῶν τῶν ἐν τῷ Ἄδριῃ.

¹⁷ Aelius Herodianus kod Pseudo-Herodianusa, p. 33, 4: Ἐνετοί, οἱ Παφλαγόνες.

¹⁸ Aristonicus Gramm., *De signis Iliadis*, II, h851-2, 2: Παφλαγόνων δ' ἠγεῖτο Πυλαιμένεος λάσιον κῆρ ἐξ Ἐνετῶν.

¹⁹ Strabo, *Geographica*, XII, 3, 8, 7: Παφλαγονία καὶ οἱ Ἐνετοί.; Isto, XII, 3, 8, 17: Παφλαγόνων φύλον οἱ Ἐνετοί.

²⁰ Eustathius Philol., *Commentarii ad Homeri Iliadem*, I, p. 567, 14: Ἐνετοὶ δὲ ἔθνος περὶ Παφλαγονίαν; Isto, I, p. 567, 19: Ἐνετοὶ ἐν Παφλαγονίᾳ; Isto, *Commentarium in Dionysii periegetae orbis descriptionem*, 378, 57: οἱ Παφλαγονικοὶ Ἐνετοὶ καθ' Ὀμηρον.

²¹ Suda, *Lexicon*, Epsilon, 1272, 1: <Ἐνετοί:> ἔθνικόν, Παφλαγόνες.

²² Etymologicum Magnum, *Kallierges*, p. 340, 20: <ἐνετοί>, <ἐνετηῖος>, παρὰ Παφλαγόσι.

²³ Scholia in Euripidem (scholia vetera), 1132, 3: Παφλαγονικῶν. Ἐνετοὶ γὰρ ἔθνος Παφλαγονίας.

²⁴ Kaljanac 2010, 53-81; 2012, 145-183.

²⁵ Homerus, *Ilias*, XXI, 155-156:

Παίονας ἄνδρας ἄγων δολιχεγχεᾶς ἦδε δέ μοι νῦν
ἦώς ἐνδεκάτη ὅτε Ἴλιον εἰλήλουθα.

²⁶ Homerus, *Ilias*, XVI, 287-288:

καὶ βάλε Πυραίχμην, ὃς Παίονας ἵπποκορυστὰς
ἦγαγεν ἐξ Ἀμυδῶνος ἀπ' Ἀξιοῦ εὐρὺ βέοντος;

Isto, XXI, 209-210:

ἐνθ' ἔλε Θερσίλοχόν τε Μύδωνά τε Ἀστύπυλόν τε
Μνήσόν τε Θρασίον τε καὶ Αἰνιον ἠδ' Ὀφελέστην.

²⁷ Hecataeus, *Histories*, *Fragmenta FGrH: Volume-Jacoby-F* 1a, 1, F. Frg. 154, 2:

Pored Eneta i Peonaca, Homer spominje i narod Dardanaca.²⁸ Dardanci se spominju i u sholijama uz Ilijadu.²⁹ Prema Homeru, njih je vodio Eneja, a prema mitološkim predajama, Eneja i Dardanci su bili potomci Dardana koji je bio potomak Zeusa. Pored ovoga, važnu činjenicu, ukoliko se promatraju poznati podaci grčkih autora o zajednicama zapadnog Balkana, predstavlja podatak da je jedan od prvih logografa stare Grčke, Hekatej, već u VI stoljeću pr. n. e. znao za gradove poput Adrije, Japigije, Oidantiona i druge, te za zajednice Histra, Kaulica, Mentora, Liburna i drugih.³⁰ Prema njemu, moglo bi se zaključiti da su ove etničke zajednice već odavno bile formirane i da su ih kao takve moreplovci Helade upoznali znatno prije nastanka Hekatejeve „Γῆς περίοδος“. Na drugom mjestu Tukidid navodi precizne podatke o položaju zajednice Taulanata i smješta ih na desnu stranu kada se ka Jadranu prolazi Jonskim morem.³¹

Εὐρώπης Περίοδω Παίονας φησι πίνειν.

²⁸ Homerus, Ilias, II, 819-823: Δαρδανίων αὐτ' ἦρχεν εὖς πάϊς Ἀγχίσαο

Αἰνείας, τὸν ὑπ' Ἀγχίση τέκε δι' Ἀφροδίτη

Ἰδης ἐν κνημοῖσι θεὰ βροτῶ εὐνηθείσα, οὐκ οἶος, ἅμα τῶ γε δῶυ Ἀντήνορος υἱε Ἀρχέλοχος τ' Ἀκάμας τε μάχης εὖ εἰδότε πάσης.

²⁹ Scholia In Homerum, Scholia in Iliadem (scholia vetera)

Book of Iliad 2, par 2, verse 819, line of scholion 1:

Δαρδανίων αὐτ' ἦρχεν εὖς πάϊς Ἀγχίσαο: τὸ σημ[εῖον] ὅτι ...]

τοὺς Τρ[ῶ]ας διέστα λκεν τ(ῶν) Δαρδάνων. τὸ δὲ ἐξῆς (ἔστι) <Δαρδα[νίων] αὐτ' ἦρχεν εὖς] πάϊς Ἀγχίσαο> /

“Αἰνείας”, “οὐκ οἶος”, τὰ δὲ λοιπὰ;

Scholia In Homerum, Scholia in Iliadem (scholia vetera)

Book of Iliad 2, verse 819, line of scholion 1: κορυθαίολος:

ὁ αἰόλλων τὴν—ἐν τοῖς πολέμοις. Ariston. Δαρδανίων αὐτ' ἦρχεν <ἐς πάϊς Ἀγχίσαο>: ὅτι τῶν Δαρδάνων ἦρχεν Αἰνείας καὶ αὐτὸς ὦν Δάρδανος, πρὸς τὸ „τὸν δ' ἔκτανε Δάρδανος ἀνήρ”

³⁰ Hecataeus, Histories, Fragmenta FGrH: Volume-Jacoby-F 1a, 1, F. Frg. 90, 1: Ἀδρία· πόλις καὶ παρ' αὐτὴν

κόλπος Ἀδρίας; Frg. 97, 1-2: Ταπυγία· πόλεις, μία ἐν τῇ

Ἰταλία καὶ ἕτερα ἐν τῇ Ἰλλυρίδι; Frg. 98, 1: Οἰδάντιον·

πόλις Ἰλλυριῶν; Frg. 102b, 1: ὁ Ἄωος, ἐφ' ᾧ Ἀπολλωνία

πόλις; Frg. 105, 1: Χαονία· μέση τῆς Ἠπείρου; Frg. 106, 1:

Ἵρικός· πόλις ἐν τῷ Ἴονίῳ; Frg. 91, 1: Ἴστροι· ἔθνος ἐν τῷ

Ἴονίῳ κόλπῳ; Frg. 92, 1: Καυτικοί· ἔθνος κατὰ τὸν Ἴονιον

κόλπον; Frg. 94, 1: Μέντορες· ἔθνος πρὸς τοῖς Λιβυροῖς;

Frg. 93, 1: Λιβυρνοί· ἔθνος; Frg. 96, 1: Ὑθμίται· ἔθνος πρὸς

Λιβυροῖς; Frg. 101, 1: Ἄβροι ἔθνος; Frg. 103, 1-2: Δεξάροι·

ἔθνος Χαόνων, τοῖς Ἐγγελέαις προσεχεῖς.

³¹ Thucydides, I, 24: Ἐπίδαμνος ἔστι πόλις ἐν δεξιᾷ

ἐσπλέοντι ἐς τὸν Ἴονιον

κόλπον· προσοικοῦσι δ' αὐτὴν Ταυλάντιοι βάρβαροι,

Ἰλλυρικὸν ἔθνος.

Prvi susreti Grka s ovim prostorima, preciznije s postojećim zajednicama koje su formirane u smislu samoidentificiranja, s obzirom na to da se može pretpostaviti da su informacije s kojim su operirali grčki autori preuzimane iz druge ruke, od trgovaca i moreplovaca, mogu se datirati kao *terminus ante quem* u period prije VIII stoljeća i nastanka Homerovih epova. Pored toga da se narodi zapadnog Balkana spominju već od najstarijih pisanih dokumenata, djela grčkih autora i mitovi u koje su integrirane zapadnobalkanske zajednice donose značajan niz podataka o socijalnim strukturama njihovih sjevernih susjeda.

Među najstarijim pisanim podacima koji govore o zapadnobalkanskim zajednicama izdvaja se mit o Kadmu i Europi prema kojem se prvi kontakti zapadnog Balkana i Grčke ostvaruju u vrijeme kada sidonski junak odlazi na sjever te tamo preuzima vlast od lokalnog stanovništva.³² Važan segment ovog mita jest mogućnost njegovog datiranja koje se na osnovu arheoloških nalaza s lokaliteta Tebe³³ i *Parskog mramora* ili *Parske hronike* može smjestiti u vrlo rani period, tačnije u 1509/8. godinu pr. n. e.³⁴ Kroz ovakvo datiranje ovog mita postavlja se pitanje stratifikacije zajednica zapadnog Balkana, kao i njihovog društvenog uređenja, s obzirom na to da je Agava, kćer Kadma i Harmonije, bila udata za *ilirskog kralja* Likotersa. Drugi mit koji se može datirati u brončano doba povezan je s periodom homerskih epova i trojanskim ratom. Ne govoreći direktno o njima, mit o porijeklu Trojanaca i osnivanju ovog slavnog grada spominje i narod Dardanaca, potomaka Dardana, iz čijeg su porijekla potekli i Trojanci. U vrijeme Dardanovog unuka Trosa, Dardanovo potomstvo se podijelilo i Asarakova loza je ostala vladati Dardanijom, dok je Ilova osnovala Troju. Na ovaj su način između Dardanaca i Trojanaca stari Grci uspostavili veze i pronašli razloge zašto su Dardanci učestvovali u ratu na strani Troje. Dodatno, isti Dardanci igrali su značajnu ulogu u mitološkom porijeklu Rimljana kroz već spomenuto Virgilijevo djelo *Aeneid*. Za mit o Dardancima može se pretpostaviti mlađi nastanak u odnosu na onaj o Kadmu s obzirom na to da je Dardan, rodonačelnik Dardanaca, bio Kadmov potomak. O Kadmu

³² Lisičar 1953; Kaljanac 2010; 2012.

³³ Symeonoglou 1985, 68 i d.

³⁴ Kaljanac 2010, 61; 2012, 154.

i njegovoj supruzi Harmoniji pisao je i Nikandar iz Kolofona, koji navodi da su tokom svojih života stigli do rijeke Naron, gdje su se pretvorili u zmijske.³⁵ O njima je pjevao i Apolonije Rođanin koji kaže da su se kod njihovih grobova naselili Kolšani, na rijeci ilirskoj.³⁶ Za Nikandara su Kadmo i Harmonija nastavili živjeti i on navodi da su i u njegovo vrijeme lutali okolinom rijeka Naron i Drilona u obliku zmijske. O njihovim je grobovima pjevao i pjesnik Kalimah koji govori o tome da su Kolšani osnovali grad Pola u blizini kamena plavokose Harmonije.³⁷ Nakon što je preuzeo vlast, Kadmo je dugo vladao nad Ilirima i dobio je sina Ilirija.³⁸ Od njegovog su sina, prema Aprijanu, nastali potomci koji su bili rodonačelnici kasnijih zajednica.³⁹ Tako su njegova

³⁵ Nicander, 607-609: Ἴριον θ', ἦν ἔθρεψε Δρίλων καὶ Νάρονος ὄχθαι,

Σιδονίου Κάδομοιο θεμελίον Ἀρμονίης τε ἐνθα δὴ δασπλήτε νομόν στείβουσι δράκοντε.

³⁶ Apolonije Rođanin, IV, 515-521:

ἦρωες, ναίουσι δ' ἐπ' ἄνωμοι Ἀψύρτοι· οἱ δ' ἄρ' ἐπ' Ἰλλυρικοῖο μελαμβαθέος ποταμοῖο, τύμβος ἴν' Ἀρμονίης Κάδομοιο τε, πύργον ἔδειμαν, ἀνδράσιν Ἐγγελέεσσιν ἐφέστιοι· οἱ δ' ἐν ὄρεσσιν ἐνναίουσιν ἄπερ τε Κεραύνια κικλήσκονται ἐκ τόθην ἐξότε τούσγε Διὸς Κρονίδαο κεραυνοὶ νῆσον ἐς ἀντιπέριαιαν ἀπέτραπον ὀρηθῆναι.

³⁷ Callimachus, Fr. 11, 3-6: οἱ μὲν ἐπ' Ἰλλυρικοῖο πόρου σχάσσαντες ἐρετμὰ

λᾶα πάρα ξανθῆς Ἀρμονίης ὄφιός ἄστυρον ἐκτίσαντο, τό κεν Ἐφυγάδων τὶς ἐνίσποι Γραικός, ἀτὰρ κείνων γλώσσῃ ὀνόμησε Πόλας.

³⁸ Apollodorus, Bibliotheca, III, 39, 1-9: ὁ δὲ Κάδομος μετὰ Ἀρμονίας Θήβας ἐκλιπὼν πρὸς

Ἐγγελέας παραγίνεται. τούτοις δὲ ὑπὸ Ἰλλυριῶν πολεμουμένοις ὁ θεὸς ἔχρησεν Ἰλλυριῶν κρατήσιν, ἐὰν ἡγεμόνας Κάδομον καὶ Ἀρμονίαν ἔχουσιν. οἱ δὲ πεισθέντες ποιοῦνται κατὰ Ἰλλυριῶν ἡγεμόνας τούτους καὶ κρατοῦσι. καὶ βασιλεύει Κάδομος Ἰλλυριῶν, καὶ παῖς Ἰλλυριὸς αὐτῷ γίνεται. αὐτὸς δὲ μετὰ Ἀρμονίας εἰς δράκοντα μεταβαλὼν εἰς Ἠλύσιον πεδῖον ὑπὸ Διὸς ἐξεπέμφθη.

³⁹ Appianus, Illyrica, 3. 1 – 5. 1: φασὶ δὲ τὴν μὲν χώραν ἐπώνυμον Ἰλλυριοῦ τοῦ

Πολυφήμου γενέσθαι. Πολυφήμῳ γὰρ τῷ Κύκλωπι καὶ Γαλατείᾳ Κελτὸν καὶ Ἰλλυριὸν καὶ Γάλαν παῖδας ὄντας ἐξορμήσαι Σικελίας, καὶ ἄρξαι τῶν δι' αὐτοὺς Κελτῶν καὶ Ἰλλυριῶν καὶ Γαλατῶν λεγομένων. καὶ τότε μοι μάλιστα, πολλὰ μυθεύοντων ἕτερα πολλῶν, ἀρέσκει. Ἰλλυριῶ δὲ παῖδας Ἐγγελέα καὶ Αὐταριέα καὶ Δάρδανον καὶ Μαῖδον καὶ Ταύλαντα καὶ Περραιβὸν γενέσθαι, καὶ θυγατέρας Παρθῶ καὶ Δαορθῶ καὶ Δασσαρῶ καὶ ἑτέρας, ὅθεν εἰσὶ Ταυλάντιοι τε καὶ Περραιβοὶ καὶ Ἐγγελέες καὶ Αὐταριεῖς καὶ Δάρδανοι <καὶ Μαῖδοι> καὶ Παρθηνοὶ καὶ Δασσαρήτιοι καὶ Δάρσοι. Αὐταριεὶ δὲ αὐτῷ Παννόνιον ἡγοῦνται παῖδα ἢ Παίονα γενέσθαι, καὶ Σκορδίσκον Παίονι καὶ Τριβαλλόν, ὧν ὁμοίως

djeca bili Enhelej, Autarijeje, Dardan, Med, Taulant, Pereb te kćeri Parto, Daorto, Dasaro i drugi. U kontekstu brončanodobnih mitova posebnu pažnju privlači narod Hili koji su prema *Periplusu* bili potomci Herakla. Za Pseudo Skylaxa Hili su očito bili Grci s obzirom na to da on prihvata činjenicu o njihovom porijeklu od legendarnog junaka Herakla čiji je sin nakon odlaska iz Grčke živio među njima.

Zaista, u djelima autora kao što su Tukidid i Apolonije Rođanin mogu se pronaći reminiscencije starijih tradicija koje su poznavale Hile duboko na jugu, u zemlji Alkinoja i Feačana, na otoku Korkiri. Tako Tukidid u opisu sukoba na Korkiri spominje i *hilajsku* luku koju su Korkirani pokušavali zauzeti.⁴⁰ O njima i tradiciji da su bili potomci Herakla svjedoče Eratosten i Timej, što prenosi Pseudo Scymnus kada govori o tome da su Hili Grci koji su se vremenom barbarizirali *pod utjecajem običaja svojih susjeda*.⁴¹ Hile i njihovu luku na Korkiri spominje i Apolonije Rođanin⁴² koji o njima i njihovoj luci govori u svom poznatom djelu *Argonautika*. Dodatno, Apolonije nešto ranije u svome djelu prenosi starije tradicije o tome kako je Heraklov sin Hilo napustio Korkiru i otišao u Kronovo more s *feačkom družinom*.⁴³ Pored ovoga, intrigantna veza koju po-

τὰ ἔθνη παρώνυμα εἶναι.

⁴⁰ Thucydides, III, 72; 81: ἀφικομένης δὲ νυκτὸς ὁ μὲν δῆμος ἐς τὴν ἀκρόπολιν καὶ τὰ μετέωρα τῆς πόλεως καταφεύγει καὶ αὐτοῦ ξυλλεγείσιν ἰδρύθη, καὶ τὸν Ἰλλυρικοῦν λιμένα εἶχον;

Κερκυραῖοι δὲ αἰσθόμενοι τὰς τε Ἀττικὰς ναῦς προσπλευούσας τὰς τε τῶν πολεμίων οἰχομένας, λαβόντες τοὺς τε Μεσσηνίους ἐς τὴν πόλιν ἤγαγον πρότερον ἔξω ὄντας, καὶ τὰς ναῦς περιπλευσάσας κελεύσαντες ἄς ἐπλήρωσαν ἐς τὸν Ἰλλυρικοῦν λιμένα;

⁴¹ Pseudo Skimno, 402-412: Ἡ πλησίον χώρα δὲ τούτων κειμένη

ὑπὸ τῶν Πελαγόνων καὶ Λιβυρῶν κατέχεται.

Τούτοις συνάπτων δ' ἐστὶ Βουλινῶν ἔθνος·

ἐξῆς δὲ μεγάλη χερρόνησος Ἰλλυρική

πρὸς τὴν Πελοπόννησον τι ἐξισουμένη·

πόλεις δ' ἐν αὐτῇ φασὶ πέντε καὶ δέκα

Ἰλλυρικοῦ κατοικεῖν, ὄντας Ἑλλήνας γένει·

τὸν Ἡρακλέους γὰρ Ἰλλυρὸν οἰκιστὴν λαβεῖν,

ἐκβαρβαρωθῆναι δὲ τούτους τῷ χρόνῳ

τοῖς ἔθεσιν ἱστοροῦσι τοῖς τῶν πλησίον,

ὡς φασὶ Τίμαιος τε κἀρατοσθένης.

⁴² Apolonije Rođanin, IV, 1124-1125: τοὺς δ' εὗρεν παρὰ

νηὶ σὺν ἔντεσιν ἐγρήσσαντας

Ἰλλυρικοῦ ἐν λιμένι σχεδὸν ἄσπετος, ἐκ δ' ἄρα πᾶσαν;

⁴³ Apolonije Rođanin, IV, 522-551:

Ἡρωες δ', ὅτε δὴ σφιν ἐείσατο νόστος ἀπήμων,

δὴ ῥα τότε προμολόντες ἐπὶ χθονὶ πείσματ' ἔδησαν

vlači Apolonije jest spominjanje Makride, Dionisove dojiļje, koja je bila porijeklom s Eubeje. Ova veza s otokom Eubejom mo¼e implicirati tradiciju starijih mitova, posebice mita o Kadmu, koji je tako¼er preko Eubeje i Tebe, nekadašnje Kadmeje, stigao do podruĉja današnje Crne Gore i Hercegovine.⁴⁴ Na Korkiri je, kako piše Strabo, nekada postojao i toponim *Eubeja* koji bi mogao ukazati na postojanje istinitosti u ovoj tradiciji o Hilu i Makridi.⁴⁵

Meðu Hilima i njihovim gradovima nalazio se i grad Herakleja, koji spominje i Pseudo Skylax, a koji ukazuje na tradiciju o svom porijeklu koju su održavali Hili, a prihvaćali grĉki autori. Kadmo, Harmonija i Hil nisu bili jedini doseljenici iz Grĉke na Jadranskom moru, pa tako tradicija bilje¼i predanja o Batonu,⁴⁶ upravljau

Ἑλλήων· νῆσοι γὰρ ἐπιπρούχοντο θαμειαὶ ἀργαλέην πλώουσιν ὁδὸν μεσσηγὺς ἔχουσαι. οὐδέ σφιν, ὡς καὶ πρὶν, ἀνάρσια μητιάσκειν Ἑλλῆες, πρὸς δ' αὐτοὶ ἐμηχανόωντο κέλευθον, μισθὸν ἀειράμενοι τρίποδα μέγαν Ἀπόλλωνος. δοιοὺς γὰρ τρίποδας τηλοῦ πόρε Φοῖβος ἄγεσθαι Αἰσονίδῃ περὶ ὧντι κατὰ χρέος, ὅπποτε Πυθῶ ἱρὴν πευσόμενος μετεκίαθε τῆσδ' ὑπὲρ αὐτῆς ναυτιλῆς· πέπρωτο δ', ὅπῃ χθονὸς ἰδρυθεῖεν, μήποτε τὴν δῆοισιν ἀναστήσεισθαι ἰοῦσιν. τούνεκεν εἰσέτι νῦν κείνη ὁδε κεύθεται αἶψα ἀμφὶ πόλιν Ἀγανὴν Ἑλληίδα, πολλὸν ἔνερθεν οὐδέος, ὡς κεν ἄφαντος αἰεὶ μερόπεσι πέλοιτο. οὐ μὲν ἔτι ζῶντα κατατόθι τέτμον ἄνακτα Ἑλλων, ὃν εὐειδῆς Μελίτη τέκεν Ἡρακλῆϊ δῆμῳ Φαιήκων· ὁ γὰρ οἰκία Ναυσιθόοιο Μάκριν τ' εἰσαφίκανε, Διωνύσοιο τιθήνην, νηψόμενος παίδων ὅλων φόνον· ἔνθ' ὄγε κούρην Αἰγαίου ἐδάμασεν ἔρασάμενος ποταμοῖο, νηιάδα Μελίτην, ἣ δὲ σθεναρὸν τέκεν Ἑλλων· οὐδ' ἄρ' ὄγ' ἠβήσας αὐτῆ ἐνὶ ἔλδετο νῆσῳ ναίειν κοιρανέοντος ὑπ' ὄφρῦσι Ναυσιθόοιο· βῆ δ' ἄλαδε Κρονίην, αὐτόχθονα λαὸν ἀγείρας Φαιήκων, σὺν γὰρ οἱ ἄναξ πόρσυνε κέλευθον ἥρωσ Ναυσίθοος· τόθι δ' εἴσατο· καὶ μιν ἔπεφνον Μέντορες, ἀγραυλοῖσιν ἀλεξόμενοι περὶ βουσίην.

⁴⁴ Kaljanac 2009, 47.

⁴⁵ Strabo, 10, 1, 15:

Τῶν δ' ἐκ Τροίας ἐπανιόντων Εὐβοέων τινὲς εἰς Ἰλλυριοὺς ἐκπεσόντες, ἀποβαίνοντες οἴκαδε διὰ τῆς Μακεδονίας περὶ Ἐδεσσαν ἔμειναν συμπολεμήσαντες τοῖς ὑποδεξαμένοις, καὶ ἔκτισαν πόλιν Εὐβοίαν· ἣν δὲ καὶ ἐν Σικελίᾳ Εὐβοία Χαλκιδέων τῶν ἐκεῖ κτίσμα, ἣν Γέλων ἐξανέστησε, καὶ ἐγένετο φρούριον Συρακουσίῳν· καὶ ἐν Κερκύρᾳ δὲ καὶ ἐν Λήμνῳ τόπος ἦν Εὐβοία καὶ ἐν τῇ Ἀργείᾳ λόφος τις.

⁴⁶ Za razliku od spomenutih izvornih podataka, bosansko-hercegovaĉka historiografija odre¼ena imena, poput navedenog Batona, tradicionalno interpretira kao autohtona zapadnobalkanska ili *ilirska*, iako se prema navedenom

Amfijarajevih bojnih kola, zatim Diomedu, po kojem je nekadašnji poluotok Hilida dobio svoje novo ime, Diomedov poluotok. Na kraju, u Jadranskom moru je svoj život pronašao i trojanski izbjeglica Antenor. O Batonu postoji više podataka, ali je dovoljno navesti da je prema Pausaniji njega zajedno s Amfijarajem i njegovim bojnim kolima sakrila sama zemlja nakon poraza u Tebi,⁴⁷ dok je prema vijesti koju od Polibija prenosi Stefan Bizantinac, Baton u boju kod Tebe nestao pod zemljom i našao se u Iliriji meðu Enhelejcima.⁴⁸ Diomed je bio jedan od junaka trojanskog rata i predaja o njegovom dolasku na Jadran bila je toliko snažno ukorijenjena u tradiciju da je njegovo ime na Diomedovom poluotoku ostalo poznato do vremena Plinija Starijeg.⁴⁹ Antenor, nakon što je izbjegao Ahejce, stigao je do Liburna, prešao rijeku Timavus i osnovao grad Patavij (vjerovatno Padova). Na kraju, ostao je tu počivati u blagom miru.⁵⁰

Ni s Antenorom se ne bi mogla zaključiti lista grĉkih junaka koji su stupali u različite kontakte s narodima zapadnog Balkana. U mitovima o kojima su pjevali grĉki i rimski pisci mogu se pronaći

primjeru najstarijeg poznatog Batona mo¼e diskutirati kako o grĉkom tako i o nedefiniranom porijeklu, s obzirom na to da su sama imena predmet velike fluidnosti; Mesihović / Šaĉić 2015, 17, 113.

⁴⁷ Pausanias, *Periegesis*, II, 23, 2, 4-10: ραν Ἐριφύλης μνημα. ἐξῆς δὲ τούτων ἐστὶν Ἀσκληπιοῦ τέμενος καὶ μετὰ ταῦτα ἱερὸν Βάτωνος. ἦν δὲ ὁ Βάτων γένους Ἀμφιαράῳ τοῦ αὐτοῦ τῶν Μελαμποδιδῶν καὶ ἐς μάχην ἐξιόντι ἠνίοχει τοὺς ἵππους· γενομένης δὲ τῆς τροπῆς ἀπὸ τοῦ Θηβαίων τεύχους χάσμα γῆς Ἀμφιάρων καὶ τὸ ἄρμα ὑποδεξάμενον ἠφάνισεν ὁμοῦ καὶ τοῦτον τὸν Βάτωνα.

⁴⁸ Stephanus, *Ethnica*, 125, 6-8: Ἀρπυία, πόλις ἐν Ἰλλυρίᾳ παρ' Ἐγγελέαις, εἰς ἣν Βάτων ὁ Ἀμφιαράου ἠνίοχος μετὰ τὸν ἀφανισμὸν αὐτοῦ ἀπέκρησε. Πολύβιος.

⁴⁹ Plinius, *Naturalis Historia*, III, 140. 6 – III, 142. 1: *rursus in continente colonia Iader, quae a Pola CLX abest, inde XXX Colentum insula, XLIII ostium Titii fluminis. Liburniae finis et initium Delmatiae Scardona in amne eo XII passuum a mari. dein Tariatourum antiqua regio et castellum Tariana, promunturium Diomedis vel, ut alii, paeninsula Hyllis circuitu C, Tragurium civium Romanorum, marmore notum, Siculi, in quem locum Divus Claudius veteranos misit, Salona colonia ab Iader CXII.*

⁵⁰ Vergilius, *Aeneis*, I, 242-249:

Antenor potuit mediis elapsus Achiuis
Illyricos penetrare sinus atque intima tutus
regna Liburnorum et fontem superare Timaii,
unde per ora nouem uasto cum murmure montis
it mare proruptum et pelago premit arua sonanti.
hic tamen ille urbem Pataui sedesque locauit
Teucrorum et genti nomen dedit armaque fixit
Troia, nunc placida compositus pace quiescit

brojni posjetioci, kao što je bio i Neoptolem ili Pir, sin slavnoga junaka Ahileja, i drugi. Kasniji autori, tačnije zapisani podaci, donose nešto pouzdanije podatke u odnosu na mitološke predaje te se socijalna struktura i načini izražavanja identiteta jasno odražavaju u djelima kao što je Homerova Ilijada. Autori poput Homera spominju imenom njihove vođe, porijeklo i rodbinske odnose. Prema podacima koje donose kasniji autori poput Tukidida može se zaključiti da su ti homerski junaci upravljali većim zajednicama. Tako na jednom mjestu u drugoj knjizi Tukidid prepoznaje slobodne i neslobodne Peonce, zatim one pod vladavinom tračkog kralja Sitalka i robove te peonske narode ili plemena Agrijance i Leejce.⁵¹

Uzimajući u obzir navedene podatke i svjedočanstva, pretežno grčkih autora, te legendarnih i mitoloških predaja koje potvrđuju postojanje kontakata između grčkog i zapadnobalkanskog područja u periodu prije VII stoljeća pr. n. e. i dalje,⁵² ukazuje se opravdanost analize homerskog društva koje je egzistiralo u različitim interaktivnim procesima sa sjevernim područjem i zajednicama koje su ga naseljavale. U vezi s ovim se postavlja pitanje: Na kojim principima se zasnivalo grčko diferenciranje različitih zajednica, pa i njih samih u odnosu na druge?

S obzirom na to da se može pretpostaviti da je homersko društvo hronološki najbliže, kao i najstarije očuvano u pisanim dokumentima, brončanodobnom modelu socijalne strukture i zajednica koje su se samoidentificirale, ili bile identificirane od strane drugih, u tom smislu se najvažnijim svjedočanstvima mogu smatrati upravo Homerovi epovi Ilijada i Odiseja. Ilijada, za razliku od Odiseje, govori o sukobu dvije zajednice homerskog doba i upravo iz tog razloga se može promatrati, s obzirom na podatke koje donosi Homer, iz ugla identiteta tih zaraćenih zajednica. Na prvom mjestu, što nije potrebno posebice elaborirati, nalaze se centralne figure oko kojih se odvija radnja ovog epa. Ovdje se ne misli

⁵¹ Thucydides, II, 96: ἀνίστη δὲ καὶ Ἀγριαῖνας καὶ Λαιαίους καὶ ἄλλα ὅσα ἔθνη Παιονικὰ ὧν ἦρχε καὶ ἔσχατοι τῆς ἀρχῆς οὗτοι ἦσαν· μέχρι γὰρ Λαιαίων Παιόνων.

⁵² Navedeni primjeri iz djela antičkih pisaca na ovom mjestu predstavljaju isključivo statistički okvir s ciljem uspostavljanja adekvatne argumentiranosti te je neophodno naglasiti da su pisani podaci znatno obimniji od navedenih i da njihova cjelokupna analiza predstavlja zasebno, daleko opsežnije djelo.

na epski dio o Parisu i Heleni, već na činjenicu da su sve činove trojanske epopeje igrali elitni akteri (predstavnici elite), dok je ostatak učesnika u većini slučajeva ostao u potpunosti anoniman, ili pak identificiran upravo kao kolektiv. U tom popisu koji donosi Homer nalazi se dugi niz junaka koji su predvodili svoje vojske, ali istovremeno, tamo nema običnih vojnika. Upravo u tom dijelu svoga epa Homer najslikovitije opisuje zajednice i uređenje Helade homerskog svijeta. U ovom smislu, ako je u cilju postizanja bilo kakve interpretacije neophodno utvrditi dosljednost, kako to naglašava P. J. Watson,⁵³ Homerova Ilijada dosljedno ukazuje na njegovo viđenje zajednica koje su ratovala pod zidovima Troje. Tako već na samom početku, u prvim stihovima, Ilijada počinje riječima: *Gnjev mi, boginjo pevaj, Ahileja, Peleju sina*.⁵⁴ Odmah u nastavku Homer nastavlja riječima: *otkad se ono u svađi razišli bili Atrejev sin, junacima vođa, i divni Ahilej*.⁵⁵ Ahilej je, kako se već na samom početku pjevanja naglašava, Pelejev sin, dok se u nastavku ni ne navodi ime kralja ljudi, junacima vođe, već se pod Atrejevom sinom krije ime Agamemnona. Upravo u ovim uvodnim riječima Homer nije smatrao da je potrebno navoditi ime Agamemnona, za što se može pretpostaviti da je vrlo dobro znao da njegovi čitatelji neće imati dilemu u razumijevanju o kome se u spomenutim stihovima govori. U daljem tekstu Homer nastavlja: *zato što je Hrisa uvredio, njegova žreca, Atrejev sin... Atreju sinci i svi Ahejci s nazuvkom lepim... ali se ne svide to Agamemnonu, Atreja sinu... i med njim ustane Kalhant, Testorov sin... Tesej, Egejev sin, što bozi ma podoban beše... više glave mu stane kò Nestor, Nelejev sinak... Divova nego, dovitljiv Odiseju, Laertov sine... behu Askalaf i s njime Ijalmen, Areju sinci... Shedije i Epistrof Fokejcima bejahu vođi, sinovi Ifita hrabrog junaka, Naubolu sina*.⁵⁶

Na osnovu samo par mjesta iz prva dva pjevanja Ilijade uočava se određena konzistentnost u načinu Homerovog izražavanja. Kada se spominje neki od njegovih junaka, bez obzira na to da li se radi o kralju ili nekom drugom, Homer dosljedno naglašava njihov značaj, pored broj-

⁵³ Watson 1986, 448.

⁵⁴ Homerus, Ilias, I, 1: Μῆνιν ἄειδε θεὰ Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος

⁵⁵ Isto, I, 6-7: ἔξ οὗ δὴ τὰ πρῶτα διαστήτην ἐρίσαντε Ἄτρεΐδης τε ἄναξ ἀνδρῶν καὶ δῖος Ἀχιλλεύς.

⁵⁶ Homerus, Ilias, I, 11-12; I, 17; I, 24; I, 68-69; I, 265; II, 20; II, 173; II, 512; II, 517-518.

nih epiteta, i redovnim naglašavanjem njihovog porijekla. Tako su Agamemnon ili Ahilej, kao i većina drugih junaka, često samo *sin Atreja, Peleja*, tačnije, *sin od*. Usporedo s karakterističnim predstavljanjem značajnijih ličnosti kroz njihovo porijeklo, tačnije rečeno genealošku prošlost, prilikom prezentiranja njih, ali i običnih vojnika nižeg reda, Homer uvodi i dodatnu kategorizaciju koja reprezentira cjelokupan kolektiv. Na prvom mjestu je to geografska odrednica, preciznije rečeno ime grada iz kojeg, ili pod čijom upravom se nalaze pripadnici pojedinačnih vojnih grupacija i njihove, često nižerangirane vođe. Dodatno, uz samo imenovanje pojedinačne geografske zone, Homer nerijetko uvodi sekundarni opis koji evidentno čini osnovicu karakterističnosti svake zajednice pojedinačno. Tako u svom opisu Homer navodi: *iz Okaleje neki i iz Medona, krasnoga grada... Tizbe gde jata golubija lete... i u Onhestu, sveštenom gradu... i lozoviti grad Histijeja... koji pak iz Atine sazdane lepo... iz Tirinta punog zidova... koji behu iz Mikene, grada ulica lepih...*⁵⁷

Sudeći prema uočljivoj konzistentnosti Homerovog opisa, moguće je konstatirati da se osnovni princip predstavljanja učesnika u događajima pod zidovima Troje sastoji iz dvije povezane kategorije: individualnog i kolektivnog, pri čemu individualno jasno definira prošlost pojedinaca / predstavnika cjelokupnog kolektiva, a kolektivno reprezentira jasno prepoznatljive geografske odrednice poput *lozovitog, sveštenog, sazdanog lepo* itd. Iz ovoga proizlazi prepoznatljiva struktura formirana kroz odnos:

prošlost = genealogija – geografija – predstavnik – zajednica = adekvatno predstavljanje učesnika događaja

Iz ovoga je moguće zaključiti da je osnovni mehanizam identificiranja prepoznatljivog unutar homerske Grčke s arheološke strane prepoznatljiv kroz kategorije:

1. prepoznatljivih elitnih/kneževskih/kraljevskih grobnica koje reprezentiraju genealošku prošlost;
2. njihove distribucije unutar geografskog prostora povezanog s preciznom lokacijom, kao što je to slučaj s gradom Mikenom i prepoznatljivom distribucijom grob-

nih krugova i tolos grobnica unutar zone samog grada i njegove periferije;

3. odnos prethodne dvije kategorije s geografskim okruženjem i krajolikom.

3. Homerski model identificiranja na zapadnom Balkanu i utjecaj elite

U odnosu prema navedenom grčkom prostoru i mehanizmu kojim Homer predstavlja grčke učesnike, čini se da sličan način identificiranja pripisuje i narodima zapadnog Balkana, tačnije sjevernim susjedima Grka. U tom smislu dovoljan primjer pruža situacija koju u XXI pjevanju Ilijade opisuje Homer. Nakon što je Patroklo ubio Pirehma koji je vodio Peonce,⁵⁸ njegovo je mjesto pripalo Asteropeju iz Peonije. Jedanaest dana po dolasku u Troju Asteropej se sreo s Ahilejem, koji ga usljed njegovog nedavnog dolaska još uvijek nije poznao, te ga prije borbe poziva da se predstavi:

Ko si, odakle si te se usuđuješ na me da kreneš?

Sinovi nesrećnih ljudi sa snagom se susreću mojom!

Njemu odgovori na to Pelagonov blistavi sinak:

“Pelejev junački sine, za poreklo zašto me pitaš?

Ja sam iz daleke zemlje Peonije plodne, a u boj vodim s kopljima dugim Peonce; ovo mi jutro sija jedanaesto što u grad Ilijski stigoh.

Moja je loza potekla od širokog Aksija onog, Aksija što teče po zemlji najlepšom vodom;

Taj Pelagona rodi kopljonošu slavnog, a ja sam

sin Pelagonov. Hajde na megdan, Ahileju, sa mnom!⁵⁹

⁵⁸ Isto, XVI, 284-292:

Πάτροκλος δὲ πρῶτος ἀκόντισε δουρὶ φαεινῶ ἀντικρὺ κατὰ μέσσον, ὅθι πλείστοι κλονέοντο, νητὶ πάρα πρυμνῆ μεγαθύμου Πρωτεσιλάου, καὶ βάλε Πυραίχμη, ὃς Παίονας ἵπποκορυστὰς ἤγαγεν ἐξ Ἀμυδῶνος ἀπὸ Ἀξίου εὐρὸν ῥέοντος· τὸν βάλε δεξιὸν ἄμον· ὃ δ' ὕπτιος ἐν κόνιῃσι κάππεσεν οἰμῶξας, ἔταροι δὲ μιν ἀμπερόβηθεν Παίονες· ἐν γὰρ Πάτροκλος φόβον ἤκεν ἅπασιν ἡγεμόνα κτείνας, ὃς ἀριστεύεσκε μάχεσθαι.

⁵⁹ Homerus, Ilias, XXI, 150-160:

τίς πόθεν εἰς ἀνδρῶν ὃ μευ ἔτλης ἀντίος ἐλθεῖν; δυστήνων δέ τε παῖδες ἐμῶ μένει ἀντιόωσι.

Τὸν δ' αὖ Πηλεγόνοσ προσεφῶνεε φαίδιμοσ υἱός·

⁵⁷ Homerus, Ilias, II, 501, 502, 505-506, 538, 546, 559, 569.

Prema navedenom opisu uočljiv je već spomenuti način identificiranja na osnovu prošlosti/predaka kada se Asteropej predstavlja Ahileju navodeći svoju lozu do rijeke Aksija. Istovremeno, on Ahileju jasno naglašava da se ovaj njemu ne treba predstavljati i da njegovo porijeklo vrlo dobro poznaje, nazivajući ga ne po njegovom imenu već *Pelejev junački sine*. Drugo, u svome identitetu Asteropej se identificira i s Peonijom, naglašavajući njenu plodnost, Peonce koje vodi i činjenicu da njegov djed, rijeka Aksij, teče tom zemljom. Na ovaj način je Aksij predstavljen kao drugi identitet same Peonije. Ona ne bi bila ta, homerska, peonska *Peonija* da kroz nju ne teče Aksij i stoga je Homer pri svakom spomenu obavezno naglasio i rijeku Aksij. To čini i Asteropej kada govori o svome porijeklu i svojoj domovini. Međutim, u navedenom primjeru uočljiva je i dodatna identitetski legitimizirajuća kategorija, tačnije rečeno, uočljivo je da uloga predvodnika zajednice, u ovom slučaju peonskih ratnika, funkcionira dvosmjerno, te dok Asteropej prema Ahileju /drugoj zajednici/ predstavlja zajednicu koju predvodi, ona predstavlja njegov legitimitet kao predstavnika, tvoreći njegov identitet elite. Dakako, ovaj odnos je i očekivan s obzirom na to da predstavnik zajednice bez same zajednice ni nije njen predstavnik, ali je istovremeno Homerova potreba za naglašavanjem legitimnosti predvodnika bitan segment gradivne strukture njihovih identiteta. Utjecaj predstavnika na samu zajednicu evidentno je toliko snažan da služi i predstavljanju njenih *najboljih/najprepoznatljivijih* osobina te se tako prema Asteropeju može uočiti da je prostor / geografska jedinica / Aksij rodio *Pelagona kopljonošu*, dok Asteropej predvodi s *kopljima dugim Peonce*. U ovom slučaju, kao osnovna karakteristika Peonaca izdvojena su duga koplja, koja evidentno potječu od Pelagona koji je bio po njima slavan. Teško bi bilo zamisliti čvršće veze u okvirima unutarnje interakcije od ovih koje povezuju porijeklo, prošlost, geograf-

ski prostor, slavnog pretka, legitimitet elite i dvosmjernan odnos između pojedinca i kolektiva.

Kao što je već istaknuto, princip koji se za Homera podrazumijeva, a na koji se često u znatnosti ne obraća prevelika pažnja, jest navođenje porijekla osobe o kojoj se govori. Ovo genealoško porijeklo je često slavno i mitološko, ovisno o značaju osobe. Veći junaci imali su poznatije pretke koji genealoški sežu u prošlost sve do bogova, a i oni su bili moćniji i snažniji ovisno o snazi same zajednice. Na kraju, može se konstatirati da je ovakva hijerarhija činila značajan dio društvene strukture. Bez pretka je individua mogla biti samo ime, čovjek nižih slojeva ili, ako se uspoređi s Homerovim epom, jedan od hiljada vojnika koji su se borili pod zidovima Troje, a čije ime nije nikada spomenuto. S druge strane, ličnost, kao neki od Homerovih junaka, koja je iza sebe imala na prvom mjestu slavno, a zatim i bilo kakvo porijeklo, bila je samom tom činjenicom istaknuta kao značajna. Kroz tu se osobu uspostavljala krvna i rodovska veza s prošlošću i precima, za što se može pretpostaviti da je igralo ekstremno značajnu ulogu. Ovaj oblik povezanosti najvjerojatnije je smatran za najveći nivo bliskosti koja se može ostvariti te je kroz njega jedna osoba sa slavnim precima bila povezana i s prošlošću na najvećem mogućem nivou. Kroz iste su osobe nekadašnji junaci, preci i sama prošlost bili i dio sadašnjosti u kojoj su igrali značajne uloge. Iste osobe su usljed toga igrale ključne uloge u svijetu homerskih junaka, a kako je već i Platon smatrao da je Homer, a kroz njega i njegovi likovi, obrazovao Heladu,⁶⁰ moguće je pretpostaviti da je navedeni koncept ostao prisutan i kod kasnijih Helena.

Pored genealoško/geografsko/djelatničkog modela identificiranja važnijih ličnosti koje su predvodile određene zajednice u trojanskom ratu, iz Homerovog djela se izdvaja nekolicina karakterističnih podataka povezanih s odnosom šire zajednice i ovih istaknutih ličnosti, što za arheologiju predstavlja značajnu mogućnost uvida u razumijevanje tradicionalno nazvanih kneževskih ukopa. Kao primjer mogu se izdvojiti opi-

Πηλεΐδη μεγάθυμε τί ἢ γενεῆν ἔρεεῖνεις;
εἶψ' ἐκ Παιονίης ἐριβώλου τηλόθ' εὐόσης
Παίονας ἄνδρας ἄγων δολιχεγχεάς· ἦδε δέ μοι νῦν
ἠὼς ἐνδεκάτη ὅτε Ἴλιον εἰλήλουθα.
αὐτὰρ ἔμοι γενεῆ ἐξ Ἀξιοῦ εὐρὺν ῥέοντος
Ἀξιοῦ, ὃς κάλλιστον ὕδωρ ἐπὶ γαῖαν ἴησιν,
ὃς τέκε Πηλεγόνα κλυτὸν ἔργχει· τὸν δ' ἐμέ φασι
γείνασθαι· νῦν αὖτε μαχώμεθα φαίδιμ' Ἀχιλλεῦ.

⁶⁰ Plato, Respublica, 606. E. 1-5:

Οὐκοῦν, εἶπον, ὦ Γλαῦκων, ὅταν Ὀμήρου ἐπαινέταις ἐντύχης λέγουσιν ὡς τὴν Ἑλλάδα πεπαιδευκεν οὗτος ὁ ποιητής καὶ πρὸς διοίκησιν τε καὶ παιδείαν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἄξιος ἀναλαβόντι μανθάνειν τε καὶ κατὰ τοῦτον τὸν ποιητὴν πάντα τὸν αὐτοῦ βίον κατασκευασάμενον ζῆν,

si ukopa poginulih junaka kao što su Patroklo i Hektor. Tako o Patroklovom ukopu Homer donosi sljedeći opis:⁶¹

Oko Atrejeva sina sakupljati stanu se borci, lupa koraka njihovih i tutnjava probude njega, i on ustane, sedne i reč im progovori ovu: "Atrejev sine, i vi starešine ahejskog roda, najpre rumenim vinom ugasite lomaču celu, svuda kuda je snaga silovitog doprla ognja! Potom skupimo kosti Patrokla, Menetiju sina, dobro razaznajući, a njih je poznati lako: on je lomači lež'o po sredi, a ostali dalje gorahu sasvim na kraju, a smešani konji i ljudi.

Potom u zlatan ih metnimo sud i dvostruko salom

pokrijmo, dokle i sam Aidu ne zaputim i ja! Ja vam ne naređujem hum da dignete velik, nego koliko treba; Ahejci docnije mogu hum taj raširiti i povisiti, koji još od vas kod veslovitih lađa za mnome ostanu živi." Reče, i oni se svi Pelejevu pokore sinu. Najpre lomaču oni ugasiše rumenim vinom dokle je stigao plamen i dubok pepeo pao. Plačući stanu bele drugara dragoga kosti u sud kupiti zlatan i dvostrukim pokriju salom, i to u šator metnu i tananim zaviju platnom. Zatim obeležje grob i oko lomače metnu

⁶¹ Homerus, Ilias, XXIII, 233-257:

οἱ δ' ἄμφ' Ἀτρείωνα ἀολλέες ἠγερέοντο·
τῶν μιν ἐπερχομένων ὄμαδος καὶ δοῦπος ἔγειρεν,
ἔζητο δ' ὀρθωθείς καὶ σφεας πρὸς μῦθον ἔειπεν·
Ἀτρείδη τε καὶ ἄλλοι ἀριστῆες Παναχαιῶν,
πρῶτον μὲν κατὰ πυρκαϊῆν σβέσαστ' αἶθοπι οἴνῳ
πᾶσαν, ὅπόσσον ἐπέσχε πυρὸς μένος· αὐτὰρ ἔπειτα
ὄστέα Πατρόκλοιο Μενoitιάδαο λέγωμεν
εὖ διαγιγνώσκοντες· ἀριφραδέα δὲ τέτυκται·
ἐν μέσση γὰρ ἔκειτο πυρῆ, τοὶ δ' ἄλλοι ἄνευθεν
ἔσχατιῇ καίοντ' ἐπιμιξίῃ ἵπποι τε καὶ ἄνδρες,
καὶ τὰ μὲν ἐν χρυσῆν φιάλῃ καὶ δίπλακι δημῶ
θείομεν, εἰς ὃ κεν αὐτὸς ἐγὼν Ἄϊδι κεύθωμαι.
τύμβον δ' οὐ μάλ' ἀλλὰ πολλὸν ἐγὼ πονέεσθαι ἄνωγα,
ἀλλ' ἐπεικέα τοῖον· ἔπειτα δὲ καὶ τὸν Ἀχαιοὶ
εὐρύν θ' ὑψηλὸν τε τιθήμεναι, οἳ κεν ἐμεῖο
δεύτεροι ἐν νήεσσι πολυκλήϊσι λίπῃσθε.
Ὡς ἔφαθ', οἳ δ' ἐπιθόντο ποδῶκεϊ Πηλείωνι.
πρῶτον μὲν κατὰ πυρκαϊῆν σβέσαν αἶθοπι οἴνῳ
ὄσσον ἐπὶ φλόξ ἦλθε, βαθεῖα δὲ κάππεσε τέφρη·
κλαίωντες δ' ἑτάριοι ἐνῆος ὄστέα λευκὰ
ἄλλεγον ἐς χρυσῆν φιάλῃν καὶ δίπλακα δημόν,
ἐν κλισίῃσι δὲ θέντες ἐανῶ λιτὶ κάλυψαν·
τορνῶσαντο δὲ σῆμα θεμελίδια τε προβάλλοντο
ἀμφὶ πυρῆν· εἶθαρ δὲ χυτὴν ἐπὶ γαίαν ἔχευαν,
χεύαντες δὲ τὸ σῆμα πάλιν κίον· αὐτὰρ Ἀχιλλεὺς

kamenje temelj da bude i naspu zemlje odozgo. A kad već naspu hum, tada ostave njega.

Na sličan način Homer opisuje i sahranu trojanskog junaka Hektora:⁶²

A kad ranosvanka veće ružoprsta osvane zora, onda nagrne narod pred lomaču Hektora slavnog.

A kad se iskupe već i svi se zajedno nađu, najpre rumenim vinom ugasiše lomaču celu, svuda kuda je snaga silovitog doprla ognja, potom bele braća i drugovi sakupe kosti, ridajuć, i svi grozne niz obraze ronjahu suze. Kost, kada ih skupe, u zlatni smestiše kovčeg. U raku iskopanu tad spustiše njega, a ozgo kamenja krupnog oni navalise jedan na drugi. Nadgrobni naspu hum i postave svugde strazare,

da ih ne napadnu pre Ahejci s nazuvkom lepim.

A kad podignu hum, tad vraćat' se stanu i potom lepo se iskupe svi i slavnom se čaščahu čašču onde u dvorima Divu dragoga Prijama kralja. Tako su oni pogreblj konjomoru Hektora borca.

Oba navedena opisa kroz koja Homer prikazuje ritual sahranjivanja slavnih junaka, dakle istaknutih ličnosti, ukazuju na njihov odnos sa širom zajednicom. U slučaju Patrokla, gašenje lomače, prikupljanje ostataka spaljenih kostiju i izgradnja nadgrobnog tumula obavljena je uz učesće cjelokupne vojske. U Hektorovom slučaju ova je situacija znatno jasnija. Za razliku od Grka, čija je zajednica bila sastavljena samo od

⁶² Homerus, Ilias, XXIV, 788-804:

Ἦμος δ' ἠριγένεια φάνη ροδοδάκτυλος Ἥως,
τῆμος ἄρ' ἀμφὶ πυρῆν κλυτοῦ Ἑκτορος ἔγρετο λαός.
αὐτὰρ ἐπεὶ ῥ' ἠγερθεν ὀμηγερέες τ' ἐγένοντο
πρῶτον μὲν κατὰ πυρκαϊῆν σβέσαν αἶθοπι οἴνῳ
πᾶσαν, ὅπόσσον ἐπέσχε πυρὸς μένος· αὐτὰρ ἔπειτα
ὄστέα λευκὰ λέγοντο κασίγνητοί θ' ἑταροὶ τε
μυρόμενοι, θαλερὸν δὲ κατεῖβρο δάκρυ παρειῶν.
καὶ τὰ γε χρυσεῖην ἐς λάρνακα θῆκαν ἐλόντες
πορφυρέοις πέπλοισι καλύψαντες μαλακοῖσιν.
αἴψα δ' ἄρ' ἐς κοίλην κάπετον θέσαν, αὐτὰρ ὑπερθε
πυκνοῖσιν λάεσσι κατεστόρεσαν μεγάλοισι·
ρίμψα δὲ σῆμ' ἔχεαν, περὶ δὲ σκοποὶ ἦατο πάντη,
μὴ πρὶν ἐφορμηθεῖεν εὐκνήμιδες Ἀχαιοί.
χεύαντες δὲ τὸ σῆμα πάλιν κίον· αὐτὰρ ἔπειτα
εὖ συναγειρόμενοι δαίνυντ' ἐρικυδέα δαῖτα
δώμασιν ἐν Πριάμοιο διοτρεφέος βασιλῆος.
Ὡς οἳ γ' ἀμφίεπον τάφον Ἑκτορος ἱπποδάμοιο.

vojnika, Hektorov ukop obavljen je u njegovom rodnom mjestu i kako vojna, tako i civilna zajednica bila je prisutna. Homer ovdje izričito navodi podatak da je sa svitanjem zore na mjesto Hektorove lomače došla cijela trojanska zajednica. Ritual sličan Patroklovom obavljen je tek kada se skupio cijeli *narod*, a još značajnije, Homer ne govori da su u oba slučaja kosti pokojnika i izgradnju tumula obavljale neke određene ili istaknute ličnosti. Iz ovoga se može zaključiti da je u ovom procesu, izuzev samog prisustva, učestvovala cijela zajednica, pa se kao zaključak nameće ideja o izgradnji kneževskih grobova, tumula, u vidu komunalnih radova cjelokupne zajednice na isti način kao što je vršena izgradnja gradskih bedema. Dodatno, odluka o veličini i gradnji tumula jasno je istaknuta riječima Agamemnona: *Ja vam ne naređujem hum da dignete velik*, pri čemu je jasno da se odluka o veličini, tačnije značaju pokojnika, prepušta cjelokupnoj zajednici. Još značajnije, ovaj detalj jasno potvrđuje dosadašnje pretpostavke da je pitanje veličine tumula povezano sa statusnim pitanjima pojedinca unutar zajednice. Na ovaj je način zajednica aktivnim učešćem materijalizirala svoju sadašnjost u budućnost te kroz ovaj proces u nju integrirala i sebe.

Pored ovoga, kada se govori o komunalnoj izgradnji, ili kada je utvrđen geografski model povezan s karakteristikama pojedinih naselja, izgradnja bedema ili generalno osnivanje i izgradnja naselja kao drugi vid komunalne aktivnosti, kod Homera predstavlja značajan izvor podataka koji mogu odražavati odnos cjelokupnog prethodnog modela i identiteta zajednice. U ovom se smislu npr. Atenjani mogu prepoznati kao: *iz grada Atine sazdane lepo, zemlje slavnoga junaka Erehteja*⁶³ ili *iz Tirinta punog zidova...njima vođe bejahu Diomed, grlati borac i s njim Stenel, dragi sin Kapanela slavnog*.⁶⁴ Važan segment pri ovome čini navedeni opis gradova, *Tirinta punog zidova, Mikene, grada ulica lepih* ili *Atine sazdane lepo*, pri čemu se u mitološkim predajama većina ovih gradova i njihova izgradnja mogu povezati s herojskim pretkom i, često, nekim božanstvom

⁶³ Homerus, Ilias, II, 546-547:

Οἱ δ' ἄρ' Ἀθήνας εἶχον ἐυκτίμενον πολίεθρον
 δήμον Ἐρεχθίδος μεγαλήτορος, ὃν ποτ' Ἀθήνην

⁶⁴ Isto, II, 563-564:

τῶν αὖθ' ἡγεμόνευε βοῖην ἀγαθὸς Διομήδης
 καὶ Σθένηςλος, Καπανῆος ἀγακλειτοῦ φίλος υἱός·

koje je pomoglo izgradnju naselja. Homer tako u više navrata direktno ili indirektno povezuje osnivanje i izgradnju pojedinih gradova s različitim božanstvima i vladarima koji su ih osnivali. Prema njemu, Tebu su izgradili Amfion i Zet, sinovi Zeusa.⁶⁵

Za njom Antiopu videh, Asopovu ćerku, što Divu

*spaše u naručje nekad, i tim se ponosila ona,
 sina rodi mu dva: Amfiona i brata mu Zeta,
 štoono sedmovratnu Tebu sazidaše prvi...*

Na sličan način Homer opisuje i izgradnju nekih drugih gradova, pa je tako zidove Troje izgradio lično Posejdon:⁶⁶

Ja sam Trojancima bedem sazidao okolo grada širok i vrlo lep, neslomljivu odbranu grada.

Prema ovome, osnivanje gradova u prošlosti je pripadalo nekoj od značajnih, često mitoloških ličnosti, slavnim precima nerijetko božanskog porijekla, dok je sama izgradnja pripadala cjelokupnoj zajednici, ali uz gotovo obavezno učešće bogova ili njihovih potomaka. Osnivači su usljed veza sa svojim precima i porijeklom imali značajnu podršku različitih bogova, čime je mit o njihovoj lozi kao osnivačima, pa time i legitimnim vladarima, dobivao na snazi. Međutim, istine radi, usprkos podacima koje donosi Homer, otvoreno je pitanje da li je njegov primjer usamljen ili su njegove modele slijedili i kasniji autori, posebice historičari, čime bi se moglo pretpostaviti da su isti modeli socijalne strukture bili prisutni i u stoljećima nakon Homera.

O ovom pitanju može se ekstrapolirati veći broj različitih principa. Na prvom mjestu bi se nalazio primjer koji se može svrstati u opus najstarijih legendi mikenskog, a možda i minojskog svijeta. Prema ovoj legendi, sidonski junak Kadmo osnovao je grad Tebu na području Beotije, uz jezero Kopaidu. Prema riječima Diodora Sicil-

⁶⁵ Homerus, Odyssey, XI, 260-263:

οὔτησε ξυστῶ χαλκήρεϊ, λῦσε δὲ γυῖα·
 τοῖο δ' ἐπ' Ἰφιδάμαντι κάρη ἀπέκοψε παραστάς.
 ἔνθ' Ἀντήνορος υἱὸς ὑπ' Ἀτρεΐδῃ βασιλῆϊ
 πότμον ἀναπλήσαντες ἔδυν δόμον Ἄϊδος εἶσω.

⁶⁶ Homerus, Ilias, XXI, 446-447:

ἦτοι ἐγὼ Τρώεσσι πόλιν πέρι τεῖχος ἔδειμα
 εὐρύ τε καὶ μάλα καλόν, ἴν' ἄρρηκτος πόλις εἴη·

skog, prvobitno naselje osnovano od strane Kadma prema njemu je nazvano Kadmeja.⁶⁷ Pored ovog svjedočanstva postoje i druga koja ukazuju na podatak da se prema ličnostima kao Kadmo nisu nazivala samo naselja koja su osnivali već i šira područja. Tako se kod Tukidida može pronaći podatak da se prema istom junaku područje kasnije Beotije nazivalo *Kadmovom zemljom*.⁶⁸ Na kraju, pored toga da se prema jednom junaku zvalo naselje i zemlja koja je njemu pripadala, njegovo ime je nosio i narod kojim je vladao. Tako se kod Herodota može pronaći podatak da su *Kadmejci* protjerali Lakedemonce iz zemlje zvane Histijeotida.⁶⁹ O Kadmejcima koji su napali Dorane govorio je i Diodor.⁷⁰ Dakle, u staroj Grčkoj i kod različitih autora postojala je tradicija o tome da je jedna mitska ličnost, *Kadmo* iz Sidona, osnovala grad nazvan *Kadmeja*, u području *Kadmeji*, u kojoj su se nalazili *Kadmejci*, koji su na kraju iz tog područja protjerani i grad je nazvan *Tebom*. Kadmo i Kadmejci nisu jedini primjer koji se može pronaći i u djelima kasnijim od Homera. Tako se može izdvojiti niz podataka koje donosi Herodot, prema kojem se među Helenima može identificirati nekoliko zajednica različitog porijekla. O Atenjanima i Lakedemonjanima kaže da su prvi vodili porijeklo od *Pelazga* i da su bili *jonskog* porijekla, dok su drugi bili *dorskog*, *helenskog* porijekla.⁷¹ Na nekoliko drugih mjesta Herodot se osvrće na Pelazge od kojih su porijeklo vodili Atenjani. Jedan od kriterija koji koristi kada govori o njima jest i jezik te konstatira da nije siguran u to kojim su jezikom

govorili, ali da se, sudeći prema Pelazgima koji su postojali u njegovo vrijeme, može pretpostaviti da to nije bio helenski, već neki *barbarski jezik*.⁷² O Pelazgima Herodot govori i kada se osvrće na pitanje grčke religije i zaključuje da su imena grčkih bogova, koja nisu bila poznata Egipćanima, vodila porijeklo od Pelazga.⁷³ Govoreći o njihovom porijeklu od Pelazga, Herodot navodi da su Atenjani tada *bili Pelazgi* i da su se zvali *Kranejci* te da su za vladavine kralja *Kekropa* promijenili ime u *Kekropide*. Nakon toga, kada je zavladao Erehtej, kako tvrdi Herodot, ponovo su promijenili svoje ime i prema vojskovođi *Jonu*, *sinu Ksotovu*, koji je predvodio *Atenjane*, *dobili su ime Jonci*.⁷⁴ Dakle, prema Herodotu je postojala tradicija o tome da su Atenjani svoj naziv mijenjali u skladu s istaknutim ličnostima koje su ih vodile. Pored ovoga, Herodot donosi još jedno svjedočanstvo vezano za Peonce. S obzirom na to da su u Homerovom epu igrali značajnu ulogu, posebice kao saveznici Trojanaca, o njihovom porijeklu govori i Herodot, ukazujući na značaj genealogskog identificiranja ne samo jednog roda već cjelokupne zajednice kroz ličnost vladara i njegovih predaka. Opisujući posjetu skupine Peonaca Sardu i njihov susret s Darijem, navodi i njihov način predstavljanja: *Darije ih zatim upita ko su ti Peonci, u kojoj zemlji žive i zašto su došli u Sard. Ovi mu odgovore da su došli da mu se predadu, da*

⁶⁷ Diodorus Siculus, XIX, 53, 4. 1-4: μετὰ γὰρ τὸν ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμόν Κάδμου κτίσαντος τὴν ἀπ' αὐτοῦ προσαγορευθεῖσαν Καδμείαν συνήλθεν ἐπ' αὐτὴν λαὸς ὃν τινὲς μὲν Σπαρτὸν;

⁶⁸ Thucydides, I, 12, 3. 1-3: Βοιωτοὶ τε γὰρ οἱ νῦν ἐξηκοστῷ ἔτει μετὰ Ἰλίου ἄλωσιν ἐξ Ἄρνης ἀναστάντες ὑπὸ Θεσσαλῶν τὴν νῦν μὲν Βοιωτίαν, πρότερον δὲ Καδμηίδα γῆν καλουμένην ᾤκισαν;

⁶⁹ Herodotus, I, 56: ἐπὶ δὲ Δώρου τοῦ Ἑλλήνος τὴν ὑπὸ τὴν Ὀσσαν τε καὶ τὸν Ὀλυμπον χώρην, καλεομένην δὲ Ἰστιαίων· ἐκ δὲ τῆς Ἰστιαϊώτιδος ὡς ἐξανέστη ὑπὸ Καδμείων, οἴκει ἐν Πίνδῳ, Μακεδνὸν καλεόμενον·

⁷⁰ Diodorus Siculus, IV, 67, 1. 3-7: τῶν δὲ Καδμείων τῶν συμφυγόντων εἰς τὸ Τιλφωσσαῖον Τειρσεΐας μὲν ἐτελεύτησεν, ὃν θάψαντες λαμπρῶς οἱ Καδμείοι τιμαῖς ἰσοθέοις ἐτίμησαν· αὐτοὶ δὲ μεταναστάντες ἐκ τῆς πόλεως ἐπὶ Δωριεῖς ἐστράτευσαν;

⁷¹ Herodotus, I, 56: Ἱστορέων δὲ εὗρισκε Λακεδαιμονίους τε καὶ Ἀθηναίους προέχοντας, τοὺς μὲν τοῦ Δωρικοῦ γένους, τοὺς δὲ τοῦ Ἰωνικοῦ. Ταῦτα γὰρ ἦν τὰ προκεκριμένα, ἐόντα τὸ ἀρχαῖον τὸ μὲν Πελασγικόν, τὸ δὲ Ἑλληνικὸν ἔθνος.

⁷² Herodotus, I, 57: Ἦντινα δὲ γλῶσσαν ἴεσαν οἱ Πελασγοί, οὐκ ἔχω ἀπρεκέως εἰπεῖν· εἰ δὲ χρεὸν ἔστι τεκμαιρόμενον λέγειν τοῖσι νῦν ἔτι εὐοῦσι Πελασγῶν τῶν ὑπὲρ Τυρσηνῶν Κρότωνα πόλιν οἰκεόντων, οἱ ὄμουροι κοτε ἦσαν τοῖσι νῦν Δωριεῦσι καλεομένοισι (οἴκειον δὲ τηλικαῦτα γῆν τὴν νῦν Θεσσαλιῶτιν καλεομένην), καὶ τῶν Πλακίην τε καὶ Σκυλάκην Πελασγῶν οἰκισάντων ἐν Ἑλλησπόντῳ, οἱ σύνοικοι ἐγένοντο Ἀθηναίοισι, καὶ ὅσα ἄλλα Πελασγικά ἐόντα πολίσματα τὸ οὐνομα μετέβαλε, εἰ τοῦτοισι τεκμαιρόμενον δεῖ λέγειν, ἦσαν οἱ Πελασγοὶ βάρβαρον γλῶσσαν ἰέντες. Εἰ τοῖνυν ἦν καὶ πᾶν τοιοῦτο τὸ Πελασγικόν, τὸ Ἀττικὸν ἔθνος, ἐὸν Πελασγικόν, ἅμα τῇ μεταβολῇ τῇ ἐς Ἑλλάδα καὶ τὴν γλῶσσαν μετέμαθε.

⁷³ Isto, II, 50: Τῶν δὲ οὐ φασι θεῶν γινώσκειν τὰ οὐνόματα, οὗτοι δὲ μοι δοκέουσι ὑπὸ Πελασγῶν ὀνομασθῆναι, πλὴν Ποσειδέωνος. Τοῦτον δὲ τὸν θεὸν παρὰ Λιβύων ἐτύθοντο· οὐδαμοὶ γὰρ ἀπ' ἀρχῆς Ποσειδέωνος οὐνομα ἔκτηνται εἰ μὴ Λίβυες, καὶ τιμῶσι τὸν θεὸν τοῦτον αἰεὶ. Νομίζουσι δ' ὦν Αἰγύπτῳ οὐδ' ἦρωςι οὐδέν.

⁷⁴ Isto, VIII, 44: Ἀθηναῖοι δὲ ἐπὶ μὲν Πελασγῶν ἐχόντων τὴν νῦν Ἑλλάδα καλεομένην ἦσαν Πελασγοί, ὀνομαζόμενοι Κραναοί, ἐπὶ δὲ Κέρκροπος βασιλέος ἐπεκλήθησαν Κεκροπίδα, ἐκδεξαμένου δὲ Ἐρεχθέος τὴν ἀρχὴν Ἀθηναῖοι μετωνομάσθησαν, Ἴωνος δὲ τοῦ Ζούθου στρατάρχου γενομένου Ἀθηναῖοισι ἐκλήθησαν ἀπὸ τούτου Ἴωνες.

se Peonija nalazi na reci Strimonu, da se Strimon nalazi nedaleko od Helesponta i da su oni potomci Teukra iz Troje.⁷⁵ Slična situacija se nalazi i u dostupnim podacima o drugim zajednicama, kao npr. u mitu o Hilima kao potomcima Hila, Heraklovog sina, njihovom grčkom porijeklu te gradu nazvanom Herakleja. Cjelokupno ime zajednice, kao i identitet svakog vladara u njoj, povezani su s rodonačelnikom Hilom i njegovim ocem Heraklom. S druge strane, u genealoškom mehanizmu identificiranja istaknutih ličnosti Homer i Herodot nisu bili jedini i ako se pogledaju djela drugih autora, čak i znatno mlađih od Homera, može se pronaći identičan način upućivanja na porijeklo ličnosti o kojima se govori. Tako se kod Pseudo Apolodora kao primjer može izdvojiti nekoliko mjesta u kojim se govori o određenim ličnostima: *Clio fell in love with Pierus, son of Magnes... Thamyris, the son of Philammon... Pan, the son of Zeus... Tityus, who was a son of Zeus... Marsyas, the son of Olympus... Ascalaphus, son of Acheron... Ceyx, son of Lucifer... Iphianassa, a son Aetolus... Idas, son of Aphareus... Meleager, son of Oeneus; Dryas, son of Ares; these came from Calydon; Idas and Lynceus, sons of Aphareus, from Messene; Castor and Pollux, sons of Zeus and Leda, from Lacedaemon; Theseus, son of Aegeus, from Athens; Admetus, son of Pheres, from Pherae; Ancaeus and Cepheus, sons of Lycurgus, from Arcadia; Jason, son of Aeson, from Iolcus; Iphicles, son of Amphitryon, from Thebes; Pirithous, son of Ixion, from Larissa; Peleus, son of Aeacus, from Phthia; Telamon, son of Aeacus, from Salamis; Eurytion, son of Actor, from Phthia; Atalanta, daughter of Schoeneus, from Arcadia; Amphiarus, son of Oicles, from Argos.*⁷⁶ Ovaj princip je prisutan i u Argonautici Apolonija Rođanina: *Talaj, Bijantu sin... Ifita, Euritu hrabroga sina... Finej, Agenoru sin.*⁷⁷ Na ovaj način je pored ostalih autora pisao i Tukidid: *Arhidamus, sin Zeuksidamusa... Kleipides, sin Deiniasa... Asopie sin Formia.*⁷⁸ Prema ovome, evidentno je da je identitet u okviru stare

Grčke, a primijenjen i za njihove sjeverne susjede, od strane tadašnjih ljudi percipiran u formi genealoškog odnosa istaknutih ličnosti s religijom i geografskim prostorom i da se odražavao na cjelokupnu zajednicu.

U skladu s iznesenim moguće je zaključiti nekoliko činjenica. U periodu nastanka homerskih epova, tokom VIII stoljeća pr. n. e., grčki moreplovci i tradicija su u određenoj mjeri poznavali stanovnike zapadnog Balkana. Prema pretpostavljenom datiranju mita o Kadmu i Harmoniji, njegovoj supruzi, može se pretpostaviti postojanje aktivnih kontakata brončanodobne Grčke sa zaleđem te su Homer i autori nakon njega na taj način u svoja djela integrirali i zajednice ovog područja. Kroz ovo su Enhelejci postali sastavni dio mita o Kadmu, Hili barbarizirani Grci, Peonci ratnici pod Trojom ili Dardanci bliski rođaci Trojanaca. Bez obzira na činjenicu da se ne radi direktno o zajednicama homerske Grčke, kada ih spominje, Homer pripadnike ovih zajednica identificira na isti način kao Grke ili Trojanace, genealoški. Preci ovih ličnosti mogli su biti rijeke, kao što je slučaj s Asteropejem koji je potjecao od rijeke Axios, što nije rijedak slučaj ni s Trojanima, među kojima je bila i nekolicina potomaka rijeke Skamandar, ili pak neka od drugih božanstava. Na kraju, potomak, tačnije sin Skamandra, bio je i najstariji mitski kralj Troje, Teukar. Po njemu su se nazivali kako Trojanici tako i druge zajednice, što je vidljivo iz spomenutog Herodotovog svjedočanstva. Genealoški model se kroz ličnost vladara mogao materijalizirati u vidu kolektivnog učešća pri ukopima ovih istaknutih ličnosti, kao i u već spomenutim komunalnim radovima na izgradnji naselja. Na ovaj način zajednica je mogla ostvariti direktnu vezu s prošlošću, a prošlost je sa svojim rodonačelnikom predstavljala direktnu konekciju s nekim od božanstava, dok je materijalizacijom ovih elemenata ista prošlost mogla biti zamrznuta i promatrana kao sadašnjost na osnovu koje zajednica postaje sve jača iz generacije u generaciju. Prema ovome, čini se mogućim zaključiti da homerski epovi ili *homerski model* i mehanizmi identificiranja u njemu potvrđuju opravdanost promatranja strukture odnosa između etničke zajednice i kulture kao procesa formiranja *etničkog* samoidentificiranja i identificiranja prahistorijskih zajednica Grčke i njenog okruženja.

⁷⁵ Isto, V, 13: Ὁ δ' ἀμείβετο, τίνες τε οἱ Παίονες ἄνθρωποι εἰσι καὶ κοῦ γῆς οἰκημένοι, καὶ τί κείνοι ἐθέλοντες ἔλθοιεν ἐς Σάρδις. Οἱ δὲ οἱ ἔφραζον ὡς ἔλθοιεν μὲν ἕκινω δώσοντες σφέας αὐτοῦς, εἴη δὲ ἡ Παιονίη ἐπὶ τῷ Στρυμόνι ποταμῷ πεπολιμένη, ὃ δὲ Στρυμῶν οὐ πρόσω τοῦ Ἑλλησπόντου, εἶησαν δὲ Τευκρῶν τῶν ἐκ Τροίης ἄποικοι.

⁷⁶ Pseudo Apollodorus, I, 3. 3; I, 3. 3; I, 4. 1; I, 4. 1; I, 4. 2; I, 5. 3; I, 7. 4; I, 7. 6; I, 7. 8; I, 8. 2.

⁷⁷ Apolonije Rođanin, II, 63; II, 114-115; II, 178.

⁷⁸ Thucydides, III, 1; III, 3; III, 7.

| Genealogija | | Geografija | Identitet |
|-----------------|------------------------|------------------------------|-----------|
| Kadmeja | Kadmo (osnivač) | Kadmeja (grad) | Kadmejci |
| | | Kadmeja (teritorij) | |
| | Zeus (predak) | | |
| | Amfion i Zet (potomci) | Teba (grad) | Tebanci |
| Troja | Skamander (predak) | | |
| | Teukar (predak) | | Teucri |
| | Dardan (osnivač) | | |
| | Erihton (potomak) | | |
| | Tros (potomak) | | |
| | Ilus (osnivač) | Ilij (grad) | |
| | | Troas (teritorij) | |
| Atena | Kekrops I (osnivač) | Kekropija (teritorij) | |
| | Kranaj (vladar) | | Kranajci |
| | Kekrops II (vladar) | | Kekropide |
| | Erehtej (vladar) | Atena (grad) | Atenjani |
| | | Atika (teritorij) | |
| | Jon (general) | | Jonjani |
| Peonia | Axios (predak) | Axios (rijeka) | |
| | Peon (potomak) | Peonija (teritorij) | Peonci |
| | | Amidon (grad) | |
| | Asteropej (potomak) | | |
| Hili | Zeus (predak) | | |
| | Heraklo (potomak) | Herakleja (grad) | |
| | Hil (osnivač) | | Hili |
| | | Hilički poluotok (teritorij) | |
| Dardania | Skamander (predak) | | |
| | Teukar (predak) | | |
| | Dardan (osnivač) | Dardanija (grad) | Dardanci |
| | | Dardanija (teritorij) | |

Tabla 1: Primjeri kolektivnog identiteta, njegovog formiranja i transformiranja kroz viđenje antičkih autora

4. Zaključak

Kao što je vidljivo prema istaknutim primjerima, prvenstveno Homerovog načina definiranja značajnijih pojedinaca i zajednica koje su oni predvodili, upadljiva je činjenica da je elita kao socijalni sloj igrala značajnu ulogu u konstruiranju identitetskih odnosa između dvije zajednice u interakciji. Uloga istaknutih pojedinaca, u arheološkoj terminologiji popularno nazivanih "elita" ili "kneževi", kroz odnos prošlosti u kojoj su se nalazili prijašnji istaknuti pojedinci, često reprezentirani kao preci trenutnih pripadnika ovog istaknutog sloja unutar jedne zajednice, kroz genealoške principe formirala je karakterističan odnos cjelokupne zajednice s prošlošću. U tom je smislu evidentno da su istaknuti predstavnici svoje "pravo" na upravljanje cjelokupnim zajednicama legitimizirali kroz svoje pretke, uglavnom istaknute heroje prošlosti ili čak i mitološke junake. Sežući do najdublje prošlosti, njihov legitimitet je nerijetko, kako je vidljivo prema opisima očuvanim u izvornoj građi, sežao do samog izvora porijekla, često izraženog u određenom božanstvu, koje i samo nerijetko posjeduje direktne veze s određenim geografskim prostorom i koje tvori čvrste fundamente odnosa između dalekog, mitološkog pretka/rodonačelnika i prostora kojim je on upravljao. Širi krug zajednice, ili pak cjelokupan kolektiv sa svim pripadnicima nižih socijalnih redova, možda je pak posjedovao svoju vezu s prošlošću kroz pojedinačne pretke, tvoreći na taj način identitet jednog roda. Ova konekcija je najvjerojatnije, polazeći iz nižih slojeva, u nižim slojevima mitologije

ili božanskih bića i završavala, ukoliko je zaista i postojala. Na višem nivou funkcioniranje cjelokupnog kolektiva, sudeći prema očuvanim podacima, posebice prema zoni periferne interakcije, evidentno je funkcioniralo kroz istaknute, elitne ličnosti. Na ovaj je način formiranje identiteta teklo odnosom legitimiranja koje zajednica pruža svom predstavniku kroz poistovjećivanje s njim i njegovim precima u daleku prošlost, rezultirajući posebnim statusom i ugledom zajednice u okruženju. U skladu s ovim, moguće je zaključiti da su u procesu formiranja kolektivnog identiteta prahistorijskih zajednica osnovnu ulogu igrale istaknute/elitne ličnosti kroz svoj položaj formiran u odnosu na njihovo porijeklo i prošlost. Oni, pak, u arheološkim okvirima predstavljaju znatno prepoznatljivu kategoriju, posebice kroz karakteristične u arheologiji definirane kneževske ukope. Promatrano na ovaj način, detaljan osvrt na odnos i položaj ovih ukopa, a ne njihovo isključivo puko definiranje, te na njihovu funkcionalnost unutar zajednice i geografskog okruženja, kroz ove bi segmente mogao pružiti detaljniji uvid, ako ne i redefiniranje strukture onoga što je u arheologiji generalno olako percipirano pod pojmom arheološke kulture. Za razliku od tradicionalnog izgleda spomenute definicije ove kulture, promatranjem unutarnje strukture prahistorijskih kneževa i međusobnih sličnosti/razlika unutar jednog geografskog prostora te njihovog kolektivnog funkcioniranja ka periferiji zajednice, bio bi omogućen uvid u unutarnji sistem identitetskog funkcioniranja, kao i bolje razumijevanje kolektivnog identiteta u prahistoriji.

Summary

The mechanisms of identifying the Bronze Age communities of the Homeric era

As it is seen by examples featured in the article, primary from Homeric defining of significant individuals and communities they led, it is striking that the elite, as a social class, has played a significant role in the construction of identity relationships between the two communities in interaction. The role of prominent individuals, popularly known as „Elite“ or „Princes“ in the archaeological terminology, has been portrayed through the relationships with the past that included prior prominent individuals, often as the ancestors of the present members of this distinguished social class within a single community, and it has formed the characteristic relationship of the community as a whole through genealogical principles with the past. In this sense, it is evident that these prominent representatives legitimized their „right“ to manage the whole community through their ancestors, mostly through distinguished heroes of the past or even mythological heroes. Reaching into the deepest layers of the past their legitimacy, as seen from various descriptions in literary sources, was frequently based on the origin of the lineage often portrayed as a specific deity, which generally possessed direct connections with particular geographical area and which builds firm fundamental relationship between the far, mythological ancestor/founder and the area once under his rule. A wider range of the community, or even the entire collective together with all members of the lower social scale, might possess a connection with the past through individual ancestors, thereby forming an identity of one genus. This connection, starting from the lower social classes, most likely ended in the lower classes of the divine beings, deities or mythology, if the same existed at all. On the higher level the functioning of the entire collective, according to the preserved data, especially towards the zone of peripheral interactions, has evidently operated through prominent, elite figures. In this way, the identity formation went through legitimization that the community provided to its representative through identification with him and with his forefathers from the distant past, resulting where they identified with him and his ancestors in the distant past, resulting in a special status and reputation in the surrounding communities. In accordance with this, it is possible to conclude that, in the formation process of the collective identity of prehistoric communities, essential role was played by prominent/elite persons through their

position formed from their connections with their origin and history. The collective identity, in the scope of archaeology, is represented by significantly more recognizable category, in particular through, in archaeology characteristically defined, princely burials. Seen in this way, a detailed review of the relationship and position of these burials, and not only their mere definition, together with their function within the community and the geographical area, through these segments could provide deeper insight into the structure, if not redefinition, of what is and archaeology generally easily perceived under the term archaeological culture. Unlike traditional understanding of the above mentioned definition of culture, observing the internal structure of prehistoric princes and mutual similarities/differences within a single geographical area, and their collective functioning towards the outskirts of the community, would give us insight into the internal system of identity functioning, as well as a better understanding of collective identity in prehistory.

Izvori

- Aelius Herodianus et Pseudo-Herodianus. *De prosodia catholica*. (ed.) A. Lentz, *Grammatici Graeci*, vol. 3.1. Leipzig: Teubner, 1867.
- Apollonii Rhodii, *Argonautica*. (ed.) H. Fraenkel, *Apollonii Rhodii Argonautica*. Oxford: Clarendon Press, 1961.
- ApolonijeRođanin, *Ep o Argonautima*, ITP „UNI-REKS“, Podgorica, Podgorica 2007.
- Appianus, *Illyrica*, Viereck P. & Roos A.G. & E. Gabba (Eds.), *Appiani historia Romana*, vol. 1. Teubner, Leipzig 1939 (repr. 1962 (1st edn. corr.)), 326-351.
- Aristonicus Gramm. *De signis Iliadis*. (ed.) L. Friedl-Desheim: Olms, 1965.
- Callimachus Philol. *Aetia*, Pfeiffer R. (Ed.) *Callimachus*, vol. 1. Clarendon Press, Oxford 1949.
- Diodorus Siculus. *Bibliotheca historica*. (ed.) F. Vogel and K.T. Fischer, *Lib. 19–20*: vol. 5, ed. Fischer, Leipzig: Teubner, 1906.
- Etymologicum Magnum*. (ed.) T. Gaisford, *Etymologicum magnum*. Oxford: Oxford University Press, 1848.
- Eustathius Philol. *Commentarii ad Homeri Iliadem*. (ed.) M. van der Valk, *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes*, vols. 1–4. Leiden: Brill, 1:1971; 2:1976; 3:1979; 4:1987.
- Hecataeus. *Histories*. *Fragmenta FG rH: Volume-Jacoby -F 1a*, 1.
- Hesychius. *Lexicon*. (Alexandrinus) vols. 1-2. Copenhagen: Munksgaard, 1:1953; 2:1966.

- Homeri Iliadem (scholia vetera), vols. 1-5, 7. Berlin: De Gruyter, 1:1969; 2:1971; 3:1974; 4:1975; 5:1977; 7:1988.
- Homerus Epic. Ilias. (ed.). T.W. Allen, Homeri Ilias, vols. 2-3. Oxford: Clarendon, Press, 1931.
- Homerus, Odyssea, ed. P. von der Mühl, *Homeri Odyssea*. Basel: Helbing & Lichtenhahn, 1962: 1-456.
- Nicander Colophopnius, Theriaca, Gow A. S. F. & Scholifeld A. F. (Eds.) The poems and poetical fragments, Cambridge University Press, Cambridge 1953.
- Pausanias. Graeciae descriptio. (ed.). F. Spiro, Pausaniae Graeciae descriptio, 3 vols. Leipzig: Teubner, 1903.
- Plato. Menexenus. (ed.). J. Burnet, Platonis opera, vol. 3. Oxford: Clarendon Press, 1903.
- Plinius C. Secundus. Naturalis Historia (C. Plini Secundi Naturalis Historiae Libri XXXVII. Vols. 1-5, (ed.). C. Mayhoff, 1892-1909).
- Pseudo Scymnus, Ad Nicomedem regem, vv. 1-980 (sub titulo Orbis descriptio), Müller K. (Ed.) Geographi Graeci minores, Vol. 1, Didot, Paris 1855.
- Pseudo-Apollodorus. Bibliotheca (sub nomine Apollodori). (ed.). R. Wagner, Apollodori bibliotheca. Peditasimi libellus de duodecim Herculis laboribus [Mythographi Graeci 1. Leipzig: Teubner, 1894.
- Scholia in Euripidem. (scholia vetera), ed. E. Schwartz, Scholia in Euripidem, 2 vols. Berlin: Reimer, 1:1887; 2:1891.
- Scholia In Homerum, Scholia in Iliadem (scholia vetera), ed. H. Erbse, Scholia Graeca in Homeri Iliadem (scholia vetera), vols. 1-5, 7. Berlin: De Gruyter, 1: 1969; 2: 1971; 3: 1974; 4: 1975; 5: 1977; 7: 1988.
- Stephanus Byzantius. Ethnica (epitome). (ed.). A. Meineke, Stephan von Byzanz. Ethnika. Berlin: Reimer, 1849.
- Strabo. Geographica. ed. A. Meineke, Strabonis geographica, 3 vols. Leipzig: Teubner, 1877.
- Suda. Lexicon. (ed.). A. Adler, Suda lexicon, 4 vols., Lexicographi Graeci 1.1-1.4., Leipzig: Teubner, 1.1:1928; 1.2:1931; 1.3:1933; 1.4:1935.
- Thucydides. Historiae. (ed.). H.S. Jones and J.E. Powell, Thucydidis historiae, 2 vols. Oxford: Clarendon Press, 1:1942 (1st edn. rev.); 2:1942.
- Vergilius Maro P. Aeneis, P. Vergili Maronis Opera, R. A. B. Mynors (Ed.), 1972.
- ## Bibliografija
- Babić S.* 2004, Starije gvozdeno doba centralnog Balkana i grčki svet, Srpska akademija nauka i umjetnosti, Balkanološki institut, Posebna izdanja 81, Čigoja, Beograd 2004.
- Busuladžić A.* 2015, Privatna antička arheološka kolekcija iz Bosne i Hercegovine (krivotvorine ili originalni?), Godišnjak, Knj. 36, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (ANUBiH), Centar za balkanološka ispitivanja (CBI), Sarajevo 2015, 115 – 141.
- Dougherty C.* 2006, Prometheus, Routledge, London and New York 2006.
- Finley M. I.* 1979, The World of Odysseus, Revised Edition, Penguin Books 1979.
- Hadžihasanović J.* 2015, Sustainable management of the cultural heritage Mosaics of the National museum: the victims of political manipulations, in L. Kniftz-E. Carbonara eds. Ravenna Musiva. Proceedings of the 2nd International Conference, Ravenna 2015, 330-335.
- Hadžihasanović, J. / Kaljanac, A.* 2016, Bosnia and Herzegovina: Preventive Archaeology is Still Recovering, u: Recent Developments in Preventive Archaeology in Europe, Proceedings of the 22nd EAA Meeting in Vilnius, 2016, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Ljubljana University Press, Faculty of Arts) Ljubljana 2016, 293 – 300.
- Kaljanac A.* 2009, Problematika etnonima Iliri u Periplusu Pseudo Skilaka, Godišnjak, Knj. 36, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (ANUBiH), Centar za balkanološka ispitivanja (CBI), Sarajevo 2009, 37 – 55.
- Kaljanac A.* 2010, Legenda o Kadmu i problem porijekla Enhelejaca, Godišnjak, Knj. 39, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (ANUBiH), Centar za balkanološka ispitivanja (CBI), Sarajevo 2010, 53 – 79.
- Калянац А.* 2012, Легенда о Кадмеи проблема происхождения энхелейцев, In: Пастухи и Мореходы Эпохи Палеометалла, Stratum Plus Journal, Vol. 2012 Issue 2, Saint Petersburg, Kishinev, Odessa and Bucharest 2012, 145-180.
- Kaljanac A.* 2013, Arheološka istraživanja etnogenetskih procesa u praistoriji zapadnog Balkana: mogućnosti i ograničenja/Archaeological Researches on the Processes of Ethnogenesis in the Western Balkan's Prehistory: Possibilities and Limitations, Godišnjak, Knj. 42, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (ANUBiH), Centar za balkanološka ispitivanja (CBI), Sarajevo 2013, 45 – 70.
- Kaljanac A.* 2015, Historija arheologije, U potrazi za prošlošću, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo 2015.

- Lišičar, P.* 1953, Legenda o Kadmu i veze Lihnida s Egejom i Jadranom, Živa antika, god. III, Sveska 1-2, Skopje 1953.
- Mesihović, S. / Šačić, A.* 2015, Historija Ilira, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo 2015.
- Srejović D.* 1997, Arheološki leksikon, preistorija Evrope, Afrike i Bliskog istoka, grčka, etrurska i rimska civilizacija, Savremena administracija, Beograd 1997.
- Symeonoglou, S.* 1985, The Topography of Thebes from the Bronze Age to Modern Times, Princeton 1985.
- Tallgren A. M.* 1978, The method of prehistoric archaeology, *Antiquity* XI, 1937, 152–161. and *Racial Studies* 1, 1978, 401–11.
- Watson P. J.* 1986, Archaeological interpretation 1985; In: Meltzer D. & Fowler D. & Sabloff J. (Eds.) *American Archaeology Past and Future*, Smithsonian Institution Press, Washington DC 1986, 439-458.